

75

MAGAZINE VAN HISTORISCH GENOOTSCHAP ROTTERDAMUM NO 31 • JAN 2022

KRONIEK

IN DIT NUMMER

Sam van den Bergh,
margarinefabrikant
Jubileumkalender 2022

Een lichtbaan,
die den nacht doorschrijdt,
Een pad door stilte
en eenzaamheid.
Lever ik leven's
schatten uit:
Van Zuid naar Noord,
van Noord naar Zuid.

Jan Prins
(1876 – 1948)

80 JAAR GELEDEN WERD DE
MAASTUNNEL IN GEBRUIK GENOMEN
De Maastunnel is nooit officieel ge-
pend. In januari 1942 was het werk aan
de tunnel zo goed als klaar. De winter
was echter zo koud dat er ijsschotsen
dreven op de Nieuwe Maas, zodat het
autoverkeer op 30 januari niet meer kon
varen. In plaats van naar de Veerkade
werd het autoverkeer die dag, tot gro-
te verbazing van de automobilisten,
naar de westelijke tunnelbuis geleid.
Die dag werd de Maastunnel dus on-
bedoeld en geheel geïmproviseerd in
gebruik genomen.

informatie overgenomen van de website
maastunnel.nl van de gemeente Rotterdam

COLOFON

De Kroniek is het magazine van Het Historisch Genootschap Roterodamum en verschijnt drie keer per jaar. Leden krijgen de Kroniek gratis toegestuurd. Het lidmaatschap kost 35 euro per jaar.

Redactie:

Judith van Gilst, Frans Meijer & Jeanette Bronts
hgroterodamum@gmail.com

Secretariaat:

C. Hartsuiker, Postbus 23538,
3001KM Rotterdam
Telefoon 0184-682291
Bank NL07INGB0000077300
www.rotterdamum.nl

Medewerkers aan dit nummer:

Paul Groenendijk, Jan van den Noort,
Pim Reinders, John Tholen,
Ton Wesselink, Dick de Winter.

Vormgeving: Inge Croes-Kwee,
Manifesta idee en ontwerp,
Rotterdam
Druk Printvisie, Rotterdam

Foto voorzijde: affiche Stadsarchief
Rotterdam & Claire Droppert
Foto achterzijde: Loods 24
Overige fotoverantwoording: staat bij
elk artikel afzonderlijk vermeld
De redactie heeft geprobeerd alle
rechthebbenden van beeldmateriaal
te achterhalen. Degenen die deson-
danks menen rechten op foto's te
doen gelden, wordt verzocht contact
op te nemen met de redactie

Kopij voor Kroniek 2022
No 32 moet uiterlijk 25 april binnen
zijn bij de redactie

ONTVANGT U DE DIGITALE NIEUWSBRIEF VAN ROTTERDAMUM NOG NIET?

Ga naar rotterdamum.nl/nieuwsbrief en meld u aan.

U kunt ons ook volgen op Insta-
gram, Facebook en Twitter

Ingesloten treft u de acceptgiro met
de contributie voor 2022. Graag het
lidmaatschapsnummer dat staat in
de witte balk en dat begint met een
2 vermelden

ROTTERDAMUM IS JARIG...

Elke ochtend word ik thuis weer verrast door een van de mooiste uitzichten van de stad: het onovertroffen panorama over de Nieuwe Maas. Ik woon al jaren pal aan het water, en toch went dat schouwspel nooit. Dag in dag uit realiseer ik mij hoe sterk onze stad verbonden is met de rivier.

Met het terugtrekken van de havenactiviteiten in de richting van de Noordzee zijn nieuwe kansen ontstaan voor de binnenhavens in de stad. Gelukkig wordt er nu invulling gegeven aan de wens van bewoners om meer met het water, en dus met de rivier, te doen. Grootse plannen vergen veel daadkracht. Anderhalve eeuw geleden ontstond er zo'n groots plan om de Maas door te trekken naar de zee. In 2022 is het precies 150 jaar geleden dat de Nieuwe Waterweg werd geopend. Het betekende destijds een enorme vooruitgang. Rotterdam werd zelfs dertig jaar lang de grootste havenstad ter wereld. Op dit moment is het nog steeds de beste haven, nu met de blik gericht op een duurzame toekomst.

Het Historisch Genootschap Roterodamum viert dit jaar haar 75-jarig jubileum. Wij hopen u te ontmoeten tijdens een van de evenementen van ons programma, waarvan u in deze Kroniek een vooruitblik krijgt. Een jaar waarin wij ons jubileum deels combineren met die viering van 150 jaar Nieuwe Waterweg.

We organiseren ook andere activiteiten zoals excursies, lezingen, de uitgave van een kinderboek, zelfs een heus symposium en nog veel meer. Dit zal voor ons een jaar worden van 75 jaar terugkijken, maar vooral ook een jaar met het oog op de toekomst. Ons Genootschap blijft zich vernieuwen. Daarover praten wij met veel Rotterdamse samenwerkende erfgoedpartijen en ook graag met u.

Want ons motto is onverminderd: het verhaal van Rotterdam aan de Maas moet altijd verteld blijven worden.

Ton Wesselink
voorzitter

IN DIT NUMMER O.A.

**SAM VAN DEN BERGH,
MARGARINEFABRIKANT**
'STEEDS VOOR ALLE ARBEIDERS
AANSPEEKBAAR'

AB MENIST EN HENK SNEEVLIET
REVOLUTIONAIRSOCIALISTEN

**TUSSEN BARMHARTIGHEID
EN INTOLERANTIE**
ARMOEDE TEN TIJDE VAN ERASMUS

STROOM OP DE BON
ELEKTRICITEIT IN OORLOGSTIJD

SAM VAN DEN BERGH (1864-1941), MARGARINEFABRIKANT

'STEEDS VOOR ALLE ARBEIDERS AANSPREEKBaar'

Dit najaar sluit na ruim 130 jaar de legendarische margarinefabriek aan de Nassaukade definitief haar poorten. De fabriek was gebouwd in 1890-1891 door de vijf 'margarine-broers' Van den Bergh, met Sam, de jongste broer, als centrale figuur. Een paar jaar eerder hadden zij het roer overgenomen van hun vader Simon die het bedrijf in 1871 in het Brabantse Oss was begonnen. Na fabrieken in Oss en Kleef (net over de Duitse grens) was de Rotterdamse fabriek de derde, en tevens grootste fabriek van Van den Bergh. Een terugblik op de begintijd van de fabriek en haar leider, een fabriek die eind vorig jaar door B&W officieel tot gemeentelijk monument is verklaard. Toen raakte ook bekend dat de oer-Rotterdamse bouwonderneming en projectontwikkelaar 'VORM' het complex had gekocht en wil transformeren tot een nieuwe stadswijk met circa 1200 woningen.¹

DOOR PIM REINDERS

^ Sam van den Bergh in 1894.

Archief Familiearchief
Van den Bergh, Joods
Historisch Museum,
Amsterdam

> Affiche met de margarinefabrieken van Van den Bergh in Kleef (Duitsland) en in Rotterdam, circa 1891. Stadsarchief Rotterdam, collectie Affiches, G-0000-130

Het begon allemaal op een zomerse dag in 1890. Op 12 augustus dat jaar liep Sams broer Isaac van den Bergh het Rotterdamse notariskantoor van Herman Henri Thooft aan Wolshoek 12 binnen met op zak 65.450 gulden (huidige waarde ruim 800.000 euro) aan contanten. Dat geld was de prijs voor de aankoop van een perceel grond aan de Nassaukade op het 'eiland' Feijenoord, pal aan de Maas, met huis, schuur en erf, tezamen 'groot achtenveertig aren en twintig centiaren' ofwel ruim 4800 m². Verkoper was, namens de gemeente Rotterdam, Adrien Milders, net herkozen als wethouder en locoburgemeester van de stad. De grond was in 1882 door de gemeente verworven uit de dramatische ravage van het bankroet enkele jaren eerder van Lodewijk Pincoffs, de megalomane Joodse ondernemer, eerst gelauwerd en geëerd voor de ontwikkeling van het Feijenoord als havengebied,

maar na zijn faillissement en vlucht naar het buitenland, verguisd en verketterd.

Dat de transactie contant werd afgerekend, kwam in die tijd, waarin 'bancair' betalingsverkeer nog voornamelijk via geldwissels en schuldbrieven verliep, vaker voor.

Enkele maanden eerder was Van den Bergh al vanuit Oss begonnen met de voorbereidingen van de bouw van de nieuwe margarinefabriek. Er lag een goedgekeurd bouwplan van de Schiedamse stadsarchitect Augustinus Nolen, de nodige vergunningen waren verleend en de gerenommeerde Rotterdamse aannemerij G. Key (bouwer van onder andere de Westerkerk aan de Kruiskade) stond klaar om voor een aanneemsom van 247.500 gulden (ruim 3 miljoen euro in huidige geldwaarde) met de bouw te beginnen. Waarschijnlijk koos Van den

MARGARINE WORKS

LONDON OFFICE
21
MINCING LANE

Works at
CLEVES

Works at
ROTTERDAM

SIMON VAN DEN BERGH.

Bergh voor Nolen omdat die een paar jaar eerder (1885) ook de architect was geweest van de naast het terrein gelegen bierbrouwerij Oranjeboom. 'Waar eertijds een woest stuk grond, dor en kaal aan den Linker-Maasoever lag' kwam nu een twee verdiepingen tellend, in rode baksteen opgetrokken bouwwerk te staan met een klassieke, ruim 200 meter brede voorgevel voorzien van tien hoge bovenramen. Daarachter enkele hoge, lange fabriekshallen met een pannendak en verdiepingen met kantoren, bereikbaar per hydraulische lift, en enkele enorme opslagruimtes. Het was een fabriek die, zo stelde Sam van den Bergh later trots, 'als een modelinrichting voor de geheele nijverheid kon gelden'. Op zondag 2 mei 1891 werd de fabriek feestelijk geopend door de inmiddels 71-jarige oprichter Simon van den Bergh. De fabriek in Oss was de dag daarvoor gesloten, een voor het Brabantse stadje dramatische gebeurtenis. Het betekende de uittocht van circa 250, voornamelijk Joodse arbeiders en hun gezinnen. De meesten van hen maakten de overstap naar Rotterdam; in het katholieke Oss zouden zij als Joden nauwelijks emplooi hebben kunnen vinden.

6

De verhuizing naar Rotterdam was ingrijpend, maar het was ook een hele opluchting. De stad betekende, zo schreef Sam van den Bergh in 1909 'een nieuwe horizon', die zich 'voor ons allen ont-sloot', bevrijd van het benauwende, antisemitische, dorpse klimaat van Oss.

'Nu zagen wij wat wij te Osch, in het kleine dorp, in een uithoek van Brabant, van het leven hadden gemist; nu woonden wij te midden van vrijzinnigen in een der grootste handelssteden ter wereld, waar leven was en energie, waar wij door het Gemeentebestuur en door de bevolking met open armen werden ontvangen, waar men den bloei der nieuwe industrie zoveel mogelijk trachtte te bevorderen. Hier heerschte een groote, ruime opvatting van zaken, in tegenstelling met de bekrompenheid en kleinzieligheid van Brabant. Hier konden wij onzen kinderen een goede opvoeding geven en zelf deelnemen aan het publieke leven, waarvan wij in Brabant ten eenenmale uitgesloten waren gebleven'. De nieuwe fabriek lag op een zeer gunstige locatie, via de Koninginnebrug (1870) en Willemsbrug (1878) goed bereikbaar voor koetsen, wagens en paardentram. De van boeren in de Hoeksche Waard afkomstige melk kon per boot en iets later per stoomtram aan de deur worden afgeleverd en langs de Nassaukade had het bedrijf een ligplaats voor de aan- en afvoer met eigen schepen. De margarine ging op lichters in tonnen en kistjes naar de aan de Boompjes afgemeerde schepen van de Batavierlijn (opgericht in 1896, mede met kapitaal van Van den Bergh), klaar voor vervoer naar Engeland, de eerste

▲ Bezoek prinses Wilhelmina aan margarine-fabriek Van den Bergh, Nassaukade, Rotterdam, september 1899.

Unilever Archives, Rotterdam

decennia de grootste afzetmarkt. De margarine ging niet alleen over water maar ook per trein naar de afnemers. Vanaf het fabrieksterrein liep een apart spoor naar het verder gelegen emplacement van de Staatsspoorwegen, zodat, zo verkondigde Van den Bergh trots in een brochure, 'de fabriek dadelijk aan het wereldverkeer verbonden is'.

WAS DE SMAAK GOED?

In 1898 begon Izak Stolk als kantoorbediende bij Van den Bergh Limited; veertig jaar later beschreef hij, inmiddels als kassier jubilerend bij Unilever, hoe het er in die beginjaren bij de fabriek aan toeging. 'De heeren van den Bergh' – Sam, Arnold en Isaac – waren 's morgens al vroeg op kantoor. Ze begonnen de dag met lezen van hun post, in het bijzonder van de brieven van hun broers Henry en

‘Waar eertijds een woest stuk grond, dor en kaal aan den Linker-Maasoever lag [...] kwam een fabriek die als een modelinrichting voor de geheele nijverheid kon gelden’

Jacob met nieuws uit Londen. Nadien doken ze de fabriek in voor overleg met fabrieksdirecteur Roelof de Kadt en keurden ze iedere morgen samen met hem in de monsterkamer de kwaliteit van de meest recent bereide margarine. Waren de grondstoffen zuiver, was de smaak goed, boterachtig en glad? In de middag schreven of dicteerden ze hun brieven, vooral naar hun broers in Londen. Dat zakelijk briefverkeer tussen Rotterdam en Londen was intens; men schreef elkaar vrijwel elke dag. Bij mistig weer arriveerde die, helaas niet bewaarde, correspondentie veel later of helemaal niet. Dan informeerden Sam en Arnold meermalen ongeduldig of de boot van de Batavierlijn met de post al was gearriveerd. ‘Op gezette tijden’ nam Sam ‘s morgens vroeg de trein van Rotterdam naar de fabriek in Kleef. ‘s Avonds laat keerde hij weer terug. Ook reisde hij regelmatig naar Brussel (waar Van den Bergh in 1895 een fabriek had geopend) en naar zijn broers in Londen. Hun besprekingen in Engeland voerden de broers dikwijls in de wachtkamer van het station in Londen, de stad gingen ze niet in: tijd werd niet vermorst, tijd was geld.

Sam deelde zijn werkkamer met broer Arnold; boven de deur hing de tekst ‘De heeren Van den Bergh zijn steeds voor alle arbeiders te spreken’, een mededeling die ook boven de toegang naar de eetzaal was geplaatst. Aangrenzend lagen de werkruimtes voor het kantoorpersoneel, secretarissen, boekhouders, klerken. Bij elkaar zo’n dertig man. De meesten van hen zaten op kantoorrukken achter hoge lessenaars gebogen over hun folianten, gevuld met in- en verkoop-administraties, grootboeken met cijfers van elk van de duizenden klanten, materiaal waaruit in later jaren de zogenaamde weekrekeningen werden opgemaakt. Uit de daarin verzamelde cijfers over verbruik, productie, opbrengst, verkoop, onkosten, gevoegd bij soortgelijke cijfers uit Londen, berekenden de boekhouders de resultaten, basis voor de jaarrekening die het inmiddels beursgenoteerde bedrijf ieder jaar aan zijn aandeelhouders moest overleggen. Er zouden echter nog heel wat jaren overheen gaan alvorens er bij Van den Bergh Limited een moderne boekhouding functioneerde; die was in Rotterdam nog lange tijd ‘slaperig en ouderwets’, aldus Paul Rijkens, de latere president-directeur van Unilever, die in 1910 bij Van den Bergh in dienst was getreden.

‘s Morgens waren Sam en Arnold ook in de weer met kooporders bij de Rotterdamse vetmakers, allen gevestigd nabij de Beurs op de rechter Maasoever. De handel in vetten was een internationale aangelegenheid, een illustratie van een steeds mondialer opererende Nederlandse economie, een ontwikkeling waarin de margarine-industrie met

haar importen van grondstoffen en exporten vooraan stond. De vetten werden aangevoerd in grote eikenhouten vaten, vervaardigd door het naburige kuipersbedrijf van Sams neef Arnold Isaac van den Bergh. De Nassaukade lag er vol mee, tot aan buurman bierbrouwerij Oranjeboom, ook een grootverbruiker van vaten. Over de bruggen bereikten de vetten op met ijzeren wielen uitgeruste sleperswagens kletterend, piepend en knarsend de fabriek. Zomer en winter wentelden de zogenaamde vatenrollers met een korte stok en met 'ellebogenstoom' de zware tonnen naar de vetmelterij in de fabriek. Daarbij ging het de eerste tijd alleen om dierlijk vet, maar steeds vaker en vanaf begin jaren 1920 helemaal, werd margarine met louter plantaardig vet bereid (zie kader).

POLITIEK, GEMEENTERAAD

Sam was niet alleen actief als margarinefabrikant, maar liet ook van zich horen in de politiek en als oprichter en bestuurder van enkele, voornamelijk Rotterdamse instellingen. In juli 1896 werd hij namens de Liberale Kiesvereniging van Rotterdam verkozen in de gemeenteraad. Dat was het begin van een lang politiek leven dat pas in mei 1938 eindigde met zijn terugtreden als lid van de Eerste Kamer. Zijn raadslidmaatschap betekende, krap vijf jaar na de komst van Van den Bergh naar Rotterdam, een bevestiging van Sams entree bij de elite van de stad. Vele leden van destijds vooraanstaande Rotterdamse families zoals Hudig, Van Oordt, Pieters, Kolff, Schenkenberg van Mierop, Van Rijckevorsel, Drooglever Fortuyn, Dutilh, Gilse van der Pals, Van Stolk en Mees zaten met hem in de raad. Bij zijn installatie in september 1896 zal hij wellicht een ogenblik gedacht hebben aan hoe de katholieke familie van concurrent Jurgens in Oss politiek de lakens had uitgedeeld.

MARGARINE: VAN DIERLIJK NAAR PLANTAARDIG VET

Margarine werd in 1869 uitgevonden door de Franse scheikundige Hippolyte Mège-Mouriès. De eerste decennia was het nieuwe voedingsmiddel een substantie van rundervet vermengd met afgeroomde melk (de zogenaamde ondermelk), water en kleuren- en geurstoffen. De eerste uit plantaardige vetten samengestelde margarine kwam begin 20e eeuw op de markt. In 1904 begon Van den Bergh in Duitsland met de productie van *Sanella*, met als vet uit katoenzaad geperste olie. Dat was technisch mogelijk dankzij een paar jaar eerder door de Duitse chemicus Wilhelm Norman ontwikkeld procedé. Norman had in 1901 ontdekt hoe je plantaardige vet kon harden door er waterstof aan toe te voegen. Op die manier werd margarine net zo'n stevig mengsel als voorheen met dierlijk vet het geval was. Het duurde nog tot begin jaren 1920 voordat technologische verbeteringen en ontwikkelingen op de grondstoffenmarkt (palmolie uit palmboomplantages in Afrika en Azië) ervoor zorgden dat het gebruik van dierlijk vet in margarine volledig voltooid verleden tijd werd. Deze ontwikkeling was in 1929 een belangrijke grondslag voor de toen tot stand gekomen fusie tussen de Margarine Unie (in 1927 ontstaan uit het samengaan van Van den Bergh en Jurgens) en Lever Brothers. De Britse zeepfabrikant vervaardigde zijn zeep met dezelfde grondstoffen.

▼ Van den Bergh's Margarinefabriek, Nassaukade Rotterdam, circa 1913. Unilever Archives, Rotterdam

Opvallend was Sams tot 1905 durend lidmaatschap niet. Hij voerde weinig het woord en in een betoog over de aanleg van een havenspoorweg, een voor de ontwikkeling van de stad vitale kwestie, volgde hij in het najaar van 1898 de visie die de Rotterdamse industriëlen in een adres van de Rotterdamse Kamer van Koophandel bij het gemeentebestuur naar voren hadden gebracht. Zij bepleitten, tevergeefs, voor het voorstel van Staatsspoorwegen en niet voor dat van de concurrent, de Hollandsche IJzeren Spoorweg-Maatschappij (HIJSM) die 'onzen kooplieden juist bittere ontgoochelingen had bezorgd'. Wél opvallend was Sams rol in een taaie strijd met de opkomende, socialistische vakbonden. Die strijd kwam in 1896 dichtbij toen Rotterdamse bootwerkers staakten tegen de invoering door Kröller van elektrische havenkranen bij het lossen van zijn ertsboten. De staking werd gebroken door de inzet van zogeheten onderkruipers, vaak in de provincie geronselde arbeiders. Dat gebeurde ook voor de deur van de fabriek van Van den Bergh. Stakingsbrekers losten er een schip met kolen. Dit stak sommige arbeiders van Van den Bergh; ze belegden een vergadering die door vijftig man werd bezocht. Dat kwam hun duur te staan. Ze werden een week later de laan uitgestuurd wegens 'slapte', een vaak, zeker niet alleen bij Van den Bergh, aangevoerd

excuus om arbeiders te ontslaan die zich buiten het toezien oog van de patroon wilden organiseren.

De vakbondsstrijd werd geleidelijk aan steeds heviger en bij het bedrijf ontstonden steeds vaker conflicten. In 1900 bijvoorbeeld ontsloeg Van den Bergh een vakbondsman omdat de tekst van een door hem verspreid strooibiljet niet beviel. De groeiende Rotterdamse socialistische vakbeweging onder leiding van Hendrik Spiekman probeerde telkens in de fabriek een eigen vakvereniging op te richten, voerde er propaganda voor haar eisen over lonen, werktijden, vakantiedagen, pensioenregelingen, overwerk, afschaffing van boetes, rechtszekerheid. Tot ongenoegen van Sam van den Bergh. De socialistische vakbeweging bracht zijn arbeiders 'op het slechte pad', de klassenstrijd was hem een gruwel. Hij legde er juist eer in zo veel mogelijk met alle circa twaalfhonderd werklieden op vriendschappelijke, persoonlijke wijze om te gaan, als was het één grote familie, een destijds in veel (familie) bedrijven voorkomende, patriarchale houding. Heel veel later memoreerde August Schiller, socialistisch vakbondsleider bij Van den Bergh, hoe Sam volgens hem over hen dacht. 'Hij placht te zeggen: Ik heb groot respect voor socialisten, maar op mijn bedrijf duld ik ze niet.'

◀ Blue Band meisje, getekend door Mathieu Guthschmidt, met een Engels model, circa 1925, De productie van Blue Band begon in 1915, louter voor de Engelse markt. De introductie in Nederland volgde in het najaar van 1923.

Stichting Het Reclame Arsenaal, Laren.

▼ Fabrieksmeisjes bij verpakmachines voor Blue Band margarine in Van den Bergh's fabriek aan de Nassaukade, circa 1925. Unilever Archives, Rotterdam

'REVOLUTIONIERUNG DER KÖPFE'

Van den Bergh ging de strijd met Spiekman en de zijnen niet uit de weg. Dat bleek duidelijk in november 1906. Toen raakte die strijd op een kookpunt nadat in het schaftlokaal van de fabriek bekend was gemaakt dat alle werklieden een loonsverhoging kregen van 5 procent met uitzondering van de ruim 200 leden van de een jaar eerder bij Van den Bergh opgerichte socialistische vakvereniging Door Eendracht Sterk. Dit dreigement leidde ertoe dat, op vijf na, alle arbeiders ingingen op de voorwaarde een document te ondertekenen waarin zij verklaarden dat zij niet bij Door Eendracht Sterk waren aangesloten. De actie van Van den Bergh ontketende in de pers een hevig publiek debat. Niet alleen in *Het Volk. Dagblad voor de arbeiderspartij* waarin Spiekman over de kwestie polemische 'correspondenties uit Rotterdam' publiceerde en Sam beschuldigde van een 'tyrannieke, conservatieve, absolutistische wijze van optreden', maar ook in andere, niet-socialistische kranten. Het katholieke dagblad *De Tijd* hield zijn lezers voor dat de 'heeren Van den Bergh tegen den geest van verzet' oproeiden. 'Dan gaat het hard tegen hard en worden de werklieden het slachtoffer van de leiding der socialistische voormannen. Zeg dan maar dat de socialistische prediking heil brengt! Integendeel, groot verderf.'

Sam reageerde niet alleen in krantenkolommen maar ook in vergaderzalen. Op vrijdagavond 30 november 1906 organiseerde Sams liberale kiesvereniging in gebouw Caledonia aan het Haringvliet een debat tussen Sam en Spiekman. In een stampvolle zaal betoogde Van den Bergh dat hij en zijn broers streefden naar een 'vriendschappelijke verhouding met het personeel, naar samenwerking tussen kapitaal en arbeid' [...] Maar toen kwam de heer Spiekman. Diens bemoeiingen met de oprichting van een vakvereniging introduceerden onder het personeel den klassenstrijd in den meest afstootelijken vorm, onder de leus: "Een dubbeltje contributie en je krijgt f 1 loonsverhoging per week!" Er moest een andere geest op de fabriek komen, bij de propaganda moest de Revolutionierung der Köpfe vooropstaan,' aldus Sam in vrij eensluidende krantenverslagen. 'We hadden het recht de orde op de fabriek te handhaven en te doen als wij deden. We hebben ronduit gezegd waar het op stond en het ging systeem tegen systeem. Wij willen samenwerking tusschen kapitaal en arbeid; de anderen den klassenstrijd. Voor die twee was op deze fabriek geen plaats.' Dat was duidelijke taal en voorlopig kwam het niet meer goed tussen de socialisten en Van den Bergh Limited. Het zou nog tot 1919 duren voordat ook Van den Bergh Limited de socialistische vakvereniging erkende.

▲ Sam van den Bergh met echtgenote Betsy Willing voor de serre van hun villa 'Wiltzangk' in Wassenaar, augustus 1927, Archief Familiearchief Van den Bergh, Joods Historisch Museum, Amsterdam

'GOEDE DOELEN'

Naast zijn rol als één van de grootste werkgevers van de stad (in 1904 werkten er bij Van den Bergh in Rotterdam circa 2500 man²), wijdde Sam zijn bestuurlijke en commerciële talenten al vroeg aan 'goede doelen', zoals de totstandkoming van het eerste overdekte zwembad van de stad aan de Tuindersstraat. Samen met een groep van ruim twintig andere vooraanstaande Rotterdammers startte hij in september 1900 een actie voor het bijeenbrengen van het benodigde kapitaal, 400.000 gulden (huidige waarde circa 5 miljoen euro). Per circulaire werd het publiek opgeroepen 'door het plaatsen van één of meer aandeelen te willen medewerken tot het stichten van eene inrichting die een sieraad van onze stad, en uit hygiënisch oogpunt van groot nut zal zijn, niet het minst ook voor het opkomend geslacht'. Krap vijf jaar later, in april 1905, trokken de eerste zwemmers hun baantjes in de 'Overdekte Zwem- en Badinrichting N.V.' met Sam als president-commissaris. Het project paste in de heersende liberale tijdgeest waarin publieke voorzieningen door particulier initiatief tot stand kwamen.

Weinig verwonderlijk was zijn nauwe betrokkenheid bij de Vereniging de Linker Maasoever, opgericht in 1897, ter behartiging van de belangen van het stadsgebied Feijenoord. Evenmin zijn presidentschap tussen 1918 en 1935 van het College van Regenten en Regentessen van het Rotterdams Israëlitisch Weeshuis of zijn penningmeesterschap van het hoofdbestuur van de Liberale Unie. Bijzonderder waren zijn commissariaten bij het Haagse, liberale dagblad *Het Vaderland* en bij het sanatorium Oranje Nassau's Oord in Renkum, en de organisatie van inzamelingsacties voor het Comité voor Bijzondere Joodse Belangen ten behoeve van vluchtelingen uit Hitler-Duitsland en zijn rol, tussen 1930 en 1939, als gekozen afgevaardigde van de Joodse gemeenschap in Nederland bij het Joods Agentschap voor Palestina, de officiële Joodse vertegenwoordiging bij de Volkenbond in Genève. En dan was er zijn aanvaarding, met 'oprechte tegenzin', van de uit een economische patstelling in november 1927 geboren formatie van de Margarine Unie, een samengaan met aartsconcurrent Jurgens. Een kleine twee jaar gevolgd door een fusie met de Britse zeepgigant Lever Brothers – de geboorte van Unilever, waarvan Sam voorspelde dat dit 'een wereldzaak' zou worden.

Tenslotte: in tuin van het Rotterdamse stadhuis staan sinds 1920 twee grote, bronzen beelden, Mercurius en Neptunus, vervaardigd door de Bredase beeldhouwer Bon Ingen Housz. Aan de stad geschonken in mei 1918. Door Sam en Arnold van den Bergh. Merkwaardig genoeg een bij de beelden en in beschrijvingen onvermelde daad. Tijdens de Duitse inval in Nederland in mei 1940 verbleef Sam met zijn vrouw Betsy Willing in Nice op zijn in 1928 verworven buitenverblijf 'Arcadia'. Daar overleed hij op 4 februari 1941 in een naburige kliniek, nog voordat een voorgenomen operatie aan zijn prostaat kon worden uitgevoerd.

Pim Reinders publiceerde in 2016 bij uitgeverij Balans de biografie *'Steeds voor alle arbeiders aanspreekbaar' Sam van den Bergh (1864-1941), grootindustrieel*.

Noten

- 1 Begin 2020 constateerde de gemeente al in de beleidsnota Bedrijfsruimtekoersen Rotterdam. Gebiedsgerichte uitwerking van de Nota Bedrijfsruimte 2030 dat het bedrijventerrein Nassaukade 'op lange termijn (na 2030)' zou moeten worden 'geherprofileerd'; 'het huidige type productieactiviteiten' was 'niet toekomstbestendig'. Die nieuwe toekomst is nu dus, bijna 10 jaar eerder, begonnen. Zie ook kader 'De fabriek: monument, toekomst'
- 2 In 1928 werkten Van den Bergh in Rotterdam circa 2500 man: 2000 in de fabriek, 500 op kantoor. Handelsfirma Stokvis had ongeveer 2000 personeelsleden. De grootste werkgever van de stad was scheepswerf- en dokmaatschappij Wilton; daar werkten in 1929 circa 4000 man.

DE FABRIEK: MONUMENT, TOEKOMST

In het tussen 2002 en 2005 uitgevoerde Gemeentelijk Monumenten Selectie Project van Rotterdam is de margarinefabriek op de Nassaukade aangemerkt als mogelijk gemeentelijk monument. De een paar jaar later in opdracht van de gemeente opgestelde cultuurhistorische verkenning van Feijenoord (2010) onderschrijft de cultuurhistorische waarde van het complex. Een beslissing over de definitieve status moest nog worden genomen. In 2021 startte de formele aanwijzingsprocedure en eind vorig jaar besloot B&W van de gemeente Rotterdam om de fabriek definitief tot gemeentelijk monument te verklaren.

Het complex uit 1891, in het bijzonder de in neorenaissance-stijl opgetrokken klokgevel maar ook de margarinefabriek met zijn gietijzeren pilaar-constructies, mag nu niet meer zonder toestemming van de gemeente worden gesloopt. Veranderingen aan het monument mogen niet worden uitgevoerd zonder een zogenaamde omgevingsvergunning. De huidige eigenaar van de fabriek, Upfield, staakt dit najaar definitief de productie. Dan wordt de fabriek ontmanteld, worden apparatuur, koelinstallatie en machines verkocht. Per januari 2023 is het pand ontruimd. De nieuwe eigenaar, de oer-Rotterdamse bouwonderneming en projectontwikkelaar VORM, wil het complex van circa 24.000 m² samen met het toonaangevende Delftse architectenbureau Mecanoo transformeren tot een stadswijk met ongeveer 1200 woningen. Daarvoor moet, naast het verkrijgen van een omgevingsvergunning voor het wijzigen van het monument, ook het bestemmingsplan worden aangepast. De definitieve inrichting van het gebied wordt dan ook samen met de gemeente vastgesteld. De monumenten status omvat *niet* het iconische kantoorgebouw De Brug dat in 2005 over de fabriek werd geschoven. Dit (demonteerbare en op zichzelf verplaatsbare) gebouw, aan begin van deze eeuw ontworpen door architect Chris de Jonge en zijn team (als maatwerk voor toenmalig opdrachtgever Unilever), staat nu leeg.

Zowel Henk Sneevliet als Ab Menist hebben Rotterdamse wortels. Bij Sneevliet alleen eerder dan bij Ab Menist. Sneevliet werd in 1883 in Rotterdam geboren. Ab Menist zag in Amsterdam in 1896 het levenslicht. In 1926 werd hij bezoldigd bestuurder van de vakcentrale het Nationaal Arbeids-Secretariaat (NAS) en verhuisde naar de havenstad. Sneevliet was een 'gulle Brabander'. Ab Menist werd een echte Rotterdammer.

Beide mannen maakten een opmerkelijke politieke ontwikkeling door. Sneevliet zou zowel in de nationale als in de internationale politiek een belangrijke rol spelen. Menist kreeg zeker ook internationale en landelijke bekendheid, maar aanmerkelijk minder dan Sneevliet. Zijn grootste bekendheid kreeg hij meer lokaal, in Rotterdam en omgeving, onder de Rotterdamse havenarbeiders en met zijn Algemene Werklozenbond onder de werklozen van de jaren dertig.

DOOR DICK DE WINTER

12

AB MENIST EN HENK SNEEVLIET,

1934, Beekbergen, Ab Menist spreekt de NAS-jeugd toe tijdens het kamp van de Revolutionaire Jeugdbond (RJB) op het NAS-kampeerterein (Ferdinand Domela Nieuwenhuis-Oord).

1935, Rotterdam, gemeenteraadsverkiezingen voor de RSP Lijst 12.

AB MENIST JONGELIEDEN GEHEELONTHOUDERS- BOND (JGOB)

Ab Menist kwam uit een niet-onbemiddeld joods gezin in Amsterdam. Menists vader, Isaac, was bakker/kruidenier en had een winkel in de Valkenburgerstraat. Hun armoede was niet zo groot als in de steegjes die op de Valkenburgerstraat uitkwamen. Daar was de armoede schrijnend.

Menist werd op de ambachtsschool opgeleid tot meubelmaker. Aan het begin van de Eerste Wereldoorlog waren de kansen echter gering om in dat vak aan de slag te komen. Menist werkte een korte periode in het diamantvak en bij het blad *De Nieuwe Amsterdammer*. Toen hij daarna als metselaar in Amsterdam in de bouw werkte, sloot hij zich aan bij het Nationaal Arbeids-Secretariaat, de revolutionaire en ook oudste vakcentrale in Nederland. Door zijn broers en zussen werd al vroeg thuis over 'onrechtvaardigheden in de maatschappij' gesproken. De meningen konden flink botsen. De drank bracht veel ellende en vergrootte vaak armoede in gezinnen. Zijn leven lang heeft Menist geen druppel alcohol gedronken. Zijn lidmaatschap van de JGOB viel samen met een steeds bewuster wordende politieke opstelling. Menist deed in de bond veel kennis op en ontplooipte er zijn ideeën in socialis-

REVOLUTIONAIRSOCIALISTEN

13

tische richting. Ook leerde hij er zijn vrouw Jo Menist-Raapis kennen. Met haar zou hij twee dochters, Elly en Pien, krijgen.

Aansluiting bij de JGOB zorgde thuis voor spanningen. Lidmaatschap en deelname aan de activiteiten golden in het orthodox-joodse milieu als ketterij. Sneevliets schoonzoon en schrijver Sal Santen merkte eens op: 'Het jood-zijn betekende voor hem net zo veel als voor mij: iets uit het verleden waar je mee gebroken hebt, meer niet'. Maar de culturele achtergrond deelden ze.

Menist was ook enige tijd lid van de Praktische Idealisten Associatie (PIA), een ethisch-religieuze jongerenbeweging. Veel studenten en kunstenaars waren lid. De contacten die hij daar legde zouden hem later nog van pas komen.

Na een jaar in militaire dienst Menist weigerde hij dienst op pacifistische gronden. Hij kreeg tien maanden opsluiting in fort Spijkerboor. Met hulp van zijn vriend architect Mart Stam wist hij een paar dagen te ontsnappen zonder dat het ontdekt werd. In de JGOB was hij een van de pleitbezorgers voor de zogenaamde 'Nieuwe Richting'. Die streefde naar een ruimere, meer algemene doelstelling dan de beperkte bestrijding van drank alleen.

Menist was daarna nog kort lid van het meer anarchistische Vrije Jeugd Verbond (VJV) voordat hij

overstapte naar de Communistische jeugdbond De Zaaier. Hij werd in 1920 lid van de Communistische Partij Holland (CPH).

NAAR ROTTERDAM

In 1926 werd hij bezoldigd bestuurder van de Rotterdamse afdeling van de Bouwvakfederatie van het Nationaal Arbeids-Secretariaat. En niet lang daarna secretaris van het Plaatselijk Arbeids-Secretariaat (PAS) aan de Maasstraat 1b. Na enige tijd in Spangenberg te hebben gewoond verhuisden de Menisten naar een gerieflijke woning in het groen aan het Maarlant 15 in Tuindorp Vreewijk. In de woning woonde architect Mart Stam. Die moest het huis verlaten omdat hij dienstweigerde en daarvoor veroordeeld was. Het huis zag er wat inrichting betreft modern en progressief uit met het bruine zeil op de vloer en de knalgele muren. Jo Menist vond het prachtig.¹

HENK SNEEVLIET

Menists politieke vriend Sneevliet was een man van vele talenten, sprak zijn talen vloeiend en was een begaafd schrijver en bevlogen redenaar. Hij maakte in zijn leven vele avonturen mee, was landen in- en uit gesmokkeld en had belangrijke personen gekend als Lenin, Trotski, Sun-Yat-Sen, Mao Zedong en Chang-Kai-Chek.

^ 1933, Rotterdam, Kamerverkiezingen voor de RSP. Hoek Maasstraat en de Westerstraat. 'Kiest Sneevliet uit de cel in de Kamer', 4^e van rechts: Ab Menist.

Hij was afkomstig uit een arm gezin. Nadat zijn moeder overleed werd hij door twee tantes in Den Bosch verzorgd en opgevoed. Vanaf zijn jeugd heeft hij altijd naar liefde en geborgenheid gezocht. Sneevliet was in totaal vier keer gehuwd. Al jong gaf hij blijk van een buitengewone aanleg, was een briljante leerling. Tijdens zijn middelbare schoolperiode ontving hij financiële steun van de Vrijmetselarij in Den Bosch. Sneevliet was fel, opstandig en zelfbewust. De pastoor vermaande hem herhaaldelijk. En de directeur van de Hogere Burgerschool (HBS) waarschuwde hem geen invloed op andere leerlingen uit te oefenen: 'Gij zijt de rotte appel in de mand'. Verder studeren zat er niet in, wat hij graag had gewild. Het zou, zei hij later, een beslissende invloed hebben op 'de ontwikkeling van zijn gedachten- en gemoedsleven'.² Op zeventienjarige leeftijd kwam Sneevliet in dienst van het Staatsspoor in Zutphen. Daar kwam hij met de socialistische beweging in contact. Onder invloed van Henriette Roland Holst ontwikkelde hij zich in linkse, marxistische richting. Die aantrekkingskracht heeft zonder twijfel bestaan uit een zeldzame mix van idealistische gedrevenheid, grootse toekomstvisioenen, een sterk internationalisme en kritisch individualisme.³ Hoe diep Henriette Roland Holst, die nog zo vaak voor hem klaar zou staan, in zijn wezen verankerd was, bleek wel uit zijn afscheidsbrief aan zijn vrouw Mien Sneevliet vlak voor zijn executie door de nazi's op 13 april 1942. Hij hoopte 'uit haar kracht te putten tot het laatste ogenblik'.⁴

NEDERLANDS-INDIË

Als gevolg van een internationale transportarbeidersstaking ontstond in 1911 een crisis in de arbeidersbeweging. Sneevliet koos – hij was niet meer in dienst van de spoorwegen maar voorzitter van de Nederlandse Vereniging van Spoor- en Tramwegpersoneel geworden – ondubbelzinnig voor ondersteuning van **alle** havenarbeiders, zowel van het sociaaldemocratische Nederlandsch Verbond van Vakverenigingen (NVV) als het revolutionaire NAS. Het NVV-bestuur was tegen, evenals een meerderheid in de Sociaal-Democratische Arbeiders Partij (SDAP) met partijleider Troelstra. Toen hem werken onmogelijk werd gemaakt nam hij zelf ontslag. Het bleek moeilijk een nieuwe betrekking te vinden. Sneevliet vatte het plan op naar Nederlands-Indië te gaan. Zijn gezin bleef voorlopig achter.⁵ Semarang was zeker de roodste stad van Nederlands-Indië. Een stad vol van spoorwegarbeiders, tenders en machinisten waar in 1908 de Vereniging van Spoor- en Tramwegpersoneel was opgericht. Het ligt voor de hand dat Sneevliet daarmee in contact kwam. Mede onder zijn leiding groeide

Nooit is vergeten dat Sneevliet aan de basis van de Chinese communistische partij heeft gestaan

◀ 1936, Rumpen (Limburg), Henk Sneevliet, achter hem zijn vrouw Mien Sneevliet-Draaijer. Rechts zijn vader Antonie Sneevliet, daarachter zijn vrouw Machtilda Arts.

de vakbond waar bij hij in dienst was getreden, uit tot de etnisch meest gemengde vakbond van Nederlands-Indië. Bruin en blank werkten daarin samen.⁶ Sneevliet richtte de Indische Sociaal-Democratische Vereeniging (ISDV) op. De partij werd de voorloper van de latere Partai Komunis Indonesia (PKI). In de Sarekat Islam - een nationalistische massaorganisatie - wist hij een belangrijke linkse minderheid op te bouwen. Voor de tekst in zijn artikel *Zegepraal* waarin Sneevliet de bevolking van Indië voorhield dat Indië 'zal vinden wat de Russische bevolking in de Russische revolutie vond', volgde justitiële vervolging. Na een briljante verdediging die hij zelf voerde, werd hij vrijgesproken. In 1918 volgde toch uitzetting uit Nederlands-Indië.⁷

▼ Rotterdam, stillevan kalkemmers. Er werd voor kandidaat Menist gekalkt.

CHINA

Als vertegenwoordiger van de PKI woonde Sneevliet in de zomer van 1920 in Moskou het tweede congres van de Komintern bij. Het was Lenin niet ontgaan dat Sneevliet in Nederland-Indië succes had geboekt. Op zijn eigen voorstel werd Sneevliet belast met een opdracht om mogelijkheden te onderzoeken voor de ontwikkeling van de communistische beweging in Oost-Azië. In de praktijk zou zijn aandacht voornamelijk door China in beslag genomen worden.

➤ 1939, Rotterdam, verkiezingswagens van de RSAP.

ARP	Anti-Revolutionaire Partij
AWB	Algemene Werklozenbond
CHU	Christelijk-Historische Unie
CPH	Communistische Partij Holland
HBS	Hogere Burgerschool
ISDV	Indische Sociaal-Democratische Vereeniging
JGOB	Jongelieden Geheelonthoudersbond
Komintern	Communistische Internationale
MLL-Front	Marx-Lenin-Luxemburg-Front
NAS	Nationaal Arbeids-Secretariaat
NVV	Nederlandsch Verbond van Vakvereenigingen
OSP	Onafhankelijke Socialistische Partij
PAS	Plaatselijk Arbeids-Secretariaat
PIA	Praktische Idealisten Associatie
PKI	Partai Komunis Indonesia
POUM	Partido Obrero de Unificación Marxista
RSP	Revolutionair Socialistische Partij
RSAP	Revolutionair Socialistische Arbeiders Partij
SDAP	Sociaal-Democratische Arbeiders Partij
VJV	Vrije Jeugd Verbond

Bij de herdenking van het honderdjarig bestaan van China wordt Sneevliets pseudoniem Maring (in het Chinees Malin) nog steeds genoemd. Nooit is vergeten dat hij aan de basis van de Chinese communistische partij heeft gestaan. Het eerste Verenigd Front wat mede door Sneevliet geformeerd werd, was van historische betekenis voor de moderne geschiedenis van China. Met behoud van eigen uitgangspunten en zelfstandigheid zou binnen de nationalistische Kwomintang gewerkt moeten worden. De nadruk moest liggen op een tijdelijk bondgenootschap, op revolutionair pragmatisme. De dood van Lenin en de opkomst van Stalin betekenden echter een breuk in de oriëntatie van de Sovjet-Unie op China. In Rusland zette zich onder invloed van Stalin een bureaucratisch-nationalistische koers door. Dat betekende dat een wezenlijk andere inhoud werd gegeven aan het werken binnen de nationalistische beweging. Sneevliets rol als revolutionairsocialist en anti-stalinist was uitgespeeld.⁸

Zowel In Nederlands-Indië, de Sovjet-Unie als in China zou Sneevliet diepe sporen nalaten. Als pionier, schrijft Sal Santen, heeft hij in de geschiedenis van de twintigste eeuw nauwelijks zijn weerga, 'want het is geen kleinigheid als eerste de drijfkracht van de koloniale revolutie te hebben onderkend'.⁹ Van Reybrouck noemt hem in zijn boek *Revolusi* een van de invloedrijkste Nederlanders van de twintigste eeuw.¹⁰

IN NEDERLAND

In 1924 bleef Henk Sneevliet voorgoed in Nederland. Hij werd voorzitter van het NAS en redacteur van *De Arbeid*, het orgaan van de vakcentrale. Zowel Menist als Sneevliet keerden zich tegen de exclusieve oriëntatie van de communisten op het sociaaldemocratische NVV. Zij wensten zich in de vakcentrale niet de les te laten lezen door de CPH en de Communistische Internationale (Komintern).¹¹

In 1929 werd een nieuwe partij, de Revolutionair Socialistische Partij (RSP), opgericht. Zowel Ab Menist als Sneevliet waren medeoprichters. De RSP keerde zich tegen het stalinisme van Sovjet-Unie en de CPH en ook tegen de politiek van de sociaaldemocraten. Die aanvaardden de kapitalistische maatschappij, wilden er 'slechts de scherpe kanten van afvlijen'.

In 1935 fuseerde de RSP met de Onafhankelijke Socialistische Partij (OSP) tot de Revolutionair Socialistische Arbeiders Partij (RSAP). De partij stimuleerde de strijd tegen fascisme en nationaal-socialisme en steunde de Partido Obrero de Unificación Marxista (POUM) tijdens de Spaanse burgeroorlog tegen Franco. Belediging van de 'bevriende' staatshoofden Hitler en Franco kwam Menist op twee weken gevangenisstraf te staan.

Van 1933 tot 1937 was Sneevliet lid van de Tweede Kamer. In 1933 werd hij in verband met een door hem geschreven manifest, waarin de muiterij op het oorlogsschip De Zeven Provinciën werd toegelicht, tot vijf maanden gevangenisstraf veroordeeld.¹²

DE ALGEMENE WERKLOZENBOND

Menists werkzaamheden in Rotterdam eisten veel tijd. Hij was vanaf 1931 (voor de RSP en vervolgens de RSAP) raadslid in Rotterdam en Provinciale Statenlid voor Zuid-Holland, voorzitter van de partijafdeling Rotterdam en secretaris van het Plaatselijk Arbeids-Secretariaat. In de moeilijke crisisjaren richtte hij na eerdere mislukte pogingen de Algemene Werklozenbond (AWB) op. Die bleek zeer succesvol en kreeg navolging in het land. Ab Menist was redacteur van het AWB-blad *Recht voor Allen*. Het vormde een belangrijke schakel tussen actie-

1939, Rotterdam, gemeenteraadsverkiezingen RSAP Lijst 3. 'ALLES knikt JA De RSAP zegt NEEN'. Als de waggen reed knikten de hoofden ja.

Jaren 30, Rotterdam, Ab Menist achter zijn bureau in het PAS-gebouw aan de Maasstraat 1b.

ALGEMENE WERKLOZEN BOND
Aangesloten bij het Plaatselijk Arbeids Secretariaat Rotterdam, Maastraat 1b
ALGEMEEN ADVISEUR: A. MENIST

Aan de Rotterdamse Werklozen en Arbeiders in de Werkverschaffing.
KAMERADEN!

Herhaalde malen hebben we ons in de laatste jaren bij voortduring beziggehouden met nieuwe aanvallen op de positie der werklozen. Iedere keer opnieuw is door het P.A.S. in samenwerking met de R.S.A.P. een poging gedaan om stelling te nemen tegen de maatregelen der Overheid. Er is in Rotterdam geen richting in de arbeidersbeweging die zo en zo volhardend voor de belangen der werklozen op de breis heeft gestaan.

Behalve grote en massale acties hebben we de werklozen individueel steeds geheel belangloos bijgestaan. Honderden werklozen kunnen daarvan getuigen. Een geweldig aantal bezocht ons adviesbureau waarvan het raadslid der R.S.A.P., A. Menist, de algemene adviseur is. In een jaar tijd hebben we meer dan TWEE EN DERTIG HONDERD klachten van verschillende aard in behandeling gekregen.

Dit is een geweldig aantal, maar ook schrikbarend. Want hieruit blijkt dat er dikwijls met de grootst mogelijke wilkeken tegen de werklozen is opgereden. Naast al deze gevallen hebben met de algemene steunverlening weinig te maken. Het zijn bijna alle verslechteringen van individuele aard.

Iedere werkloze zal het belang inzien van het voortbestaan van ons adviesbureau.

In de laatste tijd hebben enige besprekingen met de Werhouder van Maatschappelijk Hulpbetoon plaatsgevonden, die broegden een betere behartiging van de belangen van die ongeorganiseerde werklozen die zich om verschillende redenen niet in een der vakbonden konden organiseren. Er is thans een regeling getroffen die wij U bij deze bekend maken.

Werklozen die lid zijn van de **Algemene Werklozen Bond**, aangesloten bij het P.A.S., zullen in de toekomst afzonderlijk kunnen stemmen. Daarnaast is bepaald dat al hun klachten door een vertegenwoordiger van deze bond rechtstreeks behandeld kunnen worden met de Gemeentelijke Dienst voor Maatschappelijk Hulpbetoon. Eindelijk is na jaren dus erkenning verkregen voor het bestaan van werklozenbonden.

Het antwoord is nu aan de werklozen zelf. Organisatie voor de behandeling van kleine zaken is nodig. Organisatie om verslechteringen tegen te gaan is dringend gewenst. Door samenwerking, door krachtige tegenstandheid van de werklozen zelf zullen ten laatste verbeteringen tot stand gebracht moeten worden.

Iedere werkloze kan nu laten zien dat hij bereid is het zijne daarvoor te doen. Word dus lid van de **Algemene Werklozen Bond**.

De contributie bedraagt slechts 5 cent per week. Behalve de hier voorestaande voorrechten ontvangen de leden iedere week het grote weekblad 'De Arbeid' onder redactie van H. Sneevliet. Het is ons een genoegen te kunnen vaststellen dat, hoewel we nu pas op ruime schaal bekendheid geven aan het bovenstaande, we reeds in de laatste weken bijna honderd nieuwe leden mochten inschrijven. Het is een overtuigend bewijs van het vertrouwen dat ons verk heeft bij de werklozen.

Vul het spoedigst onderstaand formulier in en levert het bij één van de volgende stamde adressen:

J. Kallenbach, Woudijkstraat 78	D. Groeneveld, Ieperstraat 47	G. Hofland, Transvaalstraat 45b
P. Uitenhooft, Bruijnsstraat 22	J. Hoofdmans, Ieperstraat 11a	R.S.A.P.-gebouw, Strijpscheer 9
O. Buys, Oversteent 15	H. Peters, Adriaansstraat 103	of a. h. P.A.S.-gebouw Maastr. 1b

Ondertekende (naam) _____
Voornamen (voluit) _____
Geboren _____ Beroep _____
Wonende _____
wens toe te treden als lid van de Algemene Werklozen Bond.
Rotterdam _____ 1936. Handtekening _____

De papegaaien van Stalin

1936, Rotterdam, Algemene Werklozenbond (AWB) aanmeldingsformulier.

15 januari 1937, De Nieuwe Fakkels, orgaan van de RSAP.

voerders en achterban. Adviesbureaus van de AWB boden specifieke hulp aan werklozen. Als raadslid was Ab Menist een belangrijke pion in het geheel.¹³ Problemen en misstanden werden door de Werklozenbond, de partij en de vakcentrale aangepakt. De Werklozenbond legde in haar werk vooral de nadruk op de werklozenproblematiek, belangenbehartiging en op bestrijding van de komende wereldoorlog. In Ab Menists raads- en Provinciale Statenwerk waren die elementen duidelijk terug te vinden.

INSTALLATIE VAN BURGEMEESTER P.J. OUD

Bij de installatie van mr. P.J. Oud, de vroegere minister van Financiën, tot burgemeester van Rotterdam voerden locoburgemeester A. de Zeeuw (SDAP) en T. Schalekamp (CHU), de nestor van de raad, op 20 oktober 1938 het woord. In strijd met de traditie schroomde Ab Menist niet eveneens het woord te nemen. Hij had moeite met de geuite algemeenheden van de heer Schalekamp, merkte hij op.

‘Rotterdam is meer dan welke stad van ons land ook een proletarische stad. Het overgrote deel van de proletariërs leeft in deze stad in zorgelijke omstandigheden. Rotterdam is zwaar geteisterd door de economische crisis, of beter gezegd door de chaos die het kapitalistisch stelsel wist te verwekken (...) U beoordeelt de verhoudingen in onze samenleving vanuit een andere gezichtshoek dan ik. Wij, Rotterdammers, hebben u op een andere plaats in onze staat leren kennen. U bent persoonlijk medeverantwoordelijk voor een beleid dat wij in de crisisjaren gekend hebben en dat planmatig het levenspeil van de bevolking heeft afgebouwd.’

De verhouding tussen Oud en Menist bleef na deze eerste dag gespannen.¹⁴ De werklozenbond bleef invloed uitoefenen, ook al raakten zowel de partij als de vakcentrale door wettelijke verboden in de crisistijd veel leden kwijt. Een mooi resultaat was de verdubbeling van het aantal kiezers dat de RSAP in 1939 in Rotterdam wist te boeken. Het leverde Menist opnieuw een zetel op in de Provinciale Staten, in de gemeenteraad van Rotterdam zelfs twee. Sneevliet erkende dat niet Amsterdam maar Rotterdam ‘het kloppend hart’ van de partij was geworden.

ONDERDUIK

Op 10 mei 1940 bij het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog dook Ab Menist direct onder. De verboden RSAP ging, na voorbereidingen in 1938 en 1939, onder de naam Marx-Lenin-Luxemburg Front (MLL-Front) als een van de eerste politieke partijen ondergronds. Na arrestaties werd de landelijke

➤ 1935, Rotterdam, Fusiecongres van RSP en OSP (Onafhankelijke Socialistische Partij) tot RSAP in de sociëteit van de Diergaarde Blijdorp; 5^e van links Ab Menist, 6^e van links Henk Sneevliet.

leiding, waaronder Henk Sneevliet en Ab Menist, door de nazi's op 13 april 1942 even buiten de ingang van Kamp Amersfoort gefusilleerd. Op 7 september 1974 werd in Hoogvliet/Rotterdam een straat naar Ab Menist vernoemd. Samen met haar twee kleinzoons was Jo Menist aanwezig bij de onthulling van het naambord. Naar Henk Sneevliet werd in meerdere plaatsen in het land een straat vernoemd: in Den Bosch, Zwolle en Rotterdam. Misschien is het metrostation in Amsterdam aan de Henk Sneevlietweg bij het publiek het meest bekende voorbeeld.¹⁵

AB MENIST EN HENK SNEEVLIET ÉCHTE VRIENDEN

Ab Menist was een rustige persoonlijkheid, straalde kalmte, beheersing en overtuigingskracht uit. Hij kon geduldig luisteren, stond open voor grote en kleine zaken. Hij was een goed spreker. Hij kon thuis sfeer maken, toonde zich soepel en ontspannen in de omgang. In de keuken knoopte hij gemakkelijk een schort voor, kookte, waste af en zong met de kinderen gekke liedjes.

Henk Sneevliet en zijn vrouw waren echte vrienden, huisvrienden. Ze gingen met elkaar op vakantie naar Zwitserland en vierden Sinterklaas met de gezinnen. Maar ze konden elkaar ook de waarheid vertellen. Van Ab Menist kon Henk Sneevliet dat wel hebben. Hij had grote waardering voor zijn zelfstandigheid en oordeel.

Op zondagmiddagen behoorden Henk en Mien Sneevliet tot het selecte clubje dat op Maarland 15 bij elkaar kwam voor gezelligheid en politiek debat. Hoewel vereend in hun opvattingen en met grote waardering en respect voor elkaar zijn er bij de beide charismatische persoonlijkheden verschillen aan te wijzen. Sneevliet is meer de theoretische, de visionaire denker met de principiële vaste politieke lijn. Menist had ook die vastheid maar was toch ook de pragmaticus. Sneevliet was de macho, die tegelijk iets dichterlijks had en ijdel kon zijn. Menist echter was meer van 'het kleine', met aandacht voor organisatorische zaken maar ook persoonlijke.

◀ 1938, kft van een brochure van het Internationaal Solidariteits Fonds (ISF) van de RSAP.

^ 27 september 1935, *De Arbeid*, orgaan van het NAS.

< 1941, eind april, *Spartacus*, orgaan van het Derde Front (= Marx-Lenin-Luxemburg-Front).

Zijn vermogen tot empathie en soepele communicatie waren hem daarbij van dienst. Henk Sneevliet was ook meer 'de meneer', Ab Menist was 'Ab' die gemakkelijk met hoog en laag omging. Tijdens zijn raads- en Statenperiode toonden zijn politieke tegenstanders achting voor hem. Hij werd een 'aardige man' gevonden, ook al waren ze het politiek hartgrondig met hem oneens. Illustratief is dat toen een politicus van de Anti-Revolutionaire Partij (ARP) in de raad hoorde dat dochter Elly na een ziekte wiskundebijles nodig had, hij ook daadwerkelijk hulp bood.

Bij beide persoonlijkheden lagen de accenten anders. Maar gelijk was hun vermogen om mensen enthousiast te maken voor werk in partij en vakbeweging. Belangrijk is dat ze elkaar verrassend goed konden aanvullen waarbij het geheel meer was dan de som der delen. Beiden beseften dat. Jo Menist zag het scherp toen ze eens opmerkte dat Sneevliet de theoreticus was en Ab – hoewel hij prima zelfstandig kon denken, zei ze met nadruk – meer de praktische was van de twee. Maar dat maakte niet uit. Ze hadden samen één doel, wist ze.

Op of omstreeks 13 april organiseert het Sneevliet Herdenkingscomité een herdenkingsbijeenkomst waar Ab Menist en Henk Sneevliet en andere gevallen worden herdacht. De bijeenkomst vindt plaats op begraafplaats Westerveld, Duin en Kruidbergerweg 2, 1985 HG Driehuis NH (www.sneevlietherdenkingscomite.nl)

Noten

- 1 Dick de Winter, *Ab Menist revolutionairsocialist, vakbondsleider en verzetsstrijder*, Eburon Delft 2010, 58-61
 - 2 Max Perthus, *Henk Sneevliet revolutionairsocialist in Europa en Azië*, SUN Nijmegen 1976, 23-27; Henk Smeets, Henk Sneevliet onderduiker in Vught, in: *Een familieverhaal*, Sande Druk Nootdorp 1997, 57; Arno van den Brand, Sneevliet en het Kortewegfonds, Bossche Kringen - Kring vrienden van 's-Hertogenbosch, jrg.7 nummer 5-6, oktober 2020, 59-68; Arno van den Brand en Henk Smeets, Sneevliet herzien, Kanaalstraat, Van der Lubbe, Bossche Kringen - Kring Vrienden van 's-Hertogenbosch, jrg.8 nummer 2, maart 2021, 36-40
 - 3 Inleiding Fritjof Tichelman, in: Nico Markus, 'Waarom schrijf je nooit meer?' *Briefwisseling Henriette Roland Holst – Henk Sneevliet*, Stichting beheer IISG Amsterdam 1995, 20;
 - 4 Fritjof Tichelman, *Henk Sneevliet Een politieke biografie*, Kritiese Bibliotheek Van Gennep Amsterdam 1974, 17-31; Max Perthus, *Henk Sneevliet, Revolutionairsocialist in Europa en Azië*, SUN Nijmegen 1976, 466
 - 5 Max Perthus, *Voor Vrijheid en Socialisme Gedenkboek van het Sneevliet Herdenkingscomité*, GRAMO Rotterdam 1953, 44-49
 - 6 David van Reybrouck, *Revolusi Indonesië en het ontstaan van de moderne wereld*, De Bezige Bij Amsterdam 2020, 105-107
 - 7 Emile Schwidder en Fritjof Tichelman, *Socialisme in Indonesië deel 2, inleiding: Sneevliet: een internationale revolutionaire loopbaan*, xiii, KITLV Uitgeverij Leiden 1991 en Het Proces Sneevliet 1917 door A. Baars en H. Sneevliet, KITLV Uitgeverij Leiden 1991
 - 8 Li Yuzhen, Sneevliet in China, in: Henk Smeets en Dick de Winter (red.), *Wij moesten door ...*, Uitgave van het Sneevliet Herdenkingscomité Ridderkerk 2002, 29-41; T. de Winter e.a. (red.), *Internationaal Socialisme H. Sneevliet, A. Menist, W. Dolleman*, Uitgave van het Sneevliet Herdenkingscomité [toen Herdenkingscomité 13 april-1942-16 oktober], GRAMO Rotterdam 1984, 40-64
 - 9 Sal Santen, *De nalatenschap van Henk Sneevliet*, Uitgeverij De Bezige Bij Amsterdam 1995, 12-14
 - 10 David van Reybrouck, *Revolusi Indonesië en het ontstaan van de moderne wereld*, De Bezige Bij Amsterdam 2020, 106
 - 11 Dick de Winter, *Ab Menist revolutionairsocialist, vakbondsleider en verzetsstrijder*, Eburon Delft 2010, 51-57
 - 12 Dick de Winter, Van RSP tot MLL-Front, in: Henk Smeets en Dick de Winter (red.), *Wij moesten door ...*, Uitgave van het Sneevliet Herdenkingscomité, Ridderkerk 2002, 7-16
 - 13 Stephen Snelders, *De Algemene Werklozenbond in Rotterdam (1936-1940)*, in: Henk Smeets en Dick de Winter (red.), *Wij moesten door ...*, 59-75
 - 14 Jan Oudenaarden, De installatie van burgemeester P.J. Oud, 1938, in: *Ooggetuigen van de Rotterdamse geschiedenis in meer dan honderd reportages*, Uitgeverij Bert Bakker Amsterdam 2008, 154-157
 - 15 Dick de Winter, *Ab Menist revolutionairsocialist, vakbondsleider en verzetsstrijder*, Eburon Delft 2010, 214-216
- Alle afgebeelde prenten: Dick de Winter, *Franz Holß kunstenaar op de vlucht voor Hitler*, Breda 2001 Stichting Uitgeverij Papier-Tijger 2001.

JUBILEUMKALENDER

2022 wordt een feestelijk jaar want Roterodamum bestaat 75 jaar. Wat kunt u verwachten? Een overzicht van de belangrijkste activiteiten.

75
HISTORISCH GENOOTSCHAP
ROTTERDAMUM

VIER LEZINGEN IN HET MARITIEM MUSEUM ROTTERDAM

DONDERDAG 17 MAART

Lezing: De Rijn, de slagader van de haven!

Prof. dr. H. (Hein) A.M. Klemann, Professor of Economic History and international relations, Rotterdam Centre for Modern Maritime History, Erasmus School of History, Culture and Communication).

Spotprent van de Lesseps door André Gill, gepubliceerd in *La Lune* 29 September 1867.

DONDERDAG 12 MEI

Lezing: De Nieuwe Waterweg in comparatief perspectief: Van Suez tot Panama en de nieuwe wereldorde.

Prof. dr. P. (Paul) Th. van de Laar, afdelingshoofd geschiedenis Erasmus Universiteit/hoogleraar stadsgeschiedenis.

DONDERDAG 21 APRIL

Lezing: Reuzenarbeid in Rotterdam

Dr. W. (Willem) van der Ham historicus, geograaf: onderzoeker en publicist op het gebied van geschiedenis van waterstaat, landschap, politiek, ruimtelijke ordening en onderwijs.

Foto Julius Perger

Aanvang alle lezingen 17.00 uur.

Anmelden via de website vanaf 1 maand van tevoren. Maximaal 100 personen per avond, afhankelijk van de dan geldende coronamaatregelen.

DONDERDAG 16 JUNI

Lezing: De Nieuwe Waterweg als gefixeerde riviermonding – hoe lang nog?

De aanleg, ontwikkeling en toekomst van de Nieuwe Waterweg in het perspectief van de langdurige veranderingsprocessen van de Rijn-Maasdelta. Han Meijer, emeritus hoogleraar stedenbouwkunde (TU Delft). Hij promoveerde in 1996 op een onderzoek naar veranderingen in havensteden ('De Stad en de Haven').

Een mogelijke toekomst van Nieuwe Waterweg en Nieuwe Maas als een 'verondiept' estuarium, gepresenteerd door Han Meyer, ARK Natuurontwikkeling en Wereld Natuur Fonds.

ZATERDAG 25 JUNI

75 JAAR ROTERODAMUM IN DE LAURENSKERK

Zaterdag 25 juni 2022 viert het Historisch Genootschap Roterodamum het 75-jarig bestaan met een feestelijk programma in de Laurenskerk.

Alle Rotterdammers zijn dan welkom, of ze nu wel of geen lid zijn van Roterodamum. Het evenement is gratis toegankelijk.

De dag begint om 10.30 uur en eindigt om 18.00 uur.

Op het programma staat o.a.:

- Lokale historische verenigingen en stichtingen uit de diverse Rotterdamse wijken presenteren zich met hun ontstaansgeschiedenis als 'dorpen van Rotterdam'
- Orgelconcert met werken van Bach, uitgevoerd door Roterodamum-lid Wytze Patijn in samenwerking met Wouter Blacquièr
- Het Stadsarchief geeft een inkijkje in wat er allemaal te ontdekken is in hun rijke archief
- Voordracht over het boek met de Canon van Rotterdam voor kinderen
- Optreden van het Rotterdams Symfonisch Blaasorkest
- Uitreiking Dutilhprijs voor beste boek over Rotterdam van het afgelopen jaar
- De dag eindigt met een bijzonder Roterodamum Café met unieke Rotterdamse beelden uit het archief van het Instituut voor Beeld en Geluid, gepresenteerd door directeur Eppo van Nispen.

Rotterdams Symfonisch Blaasorkest. Foto Krijn Kok

13 T/M 15 OKTOBER

NIEUWE WATERWEG 150 JAAR + 150 JAAR TOEKOMST

Internationaal Symposium op het ss Rotterdam

De aanleg van de Nieuwe Waterweg was 150 jaar geleden een meesterwerk. De Rotterdamse haven floreerde dankzij deze poort naar de wereld. Anno 2022 is minstens zoveel visie en lef nodig om dit gebied, waar zoveel mensen werken en wonen te transformeren en toekomstbestendig te maken. Over deze uitdagingen gaat het internationale symposium dat Roterodamum organiseert samen met het onderzoekscentrum PortCityFutures, een samenwerkingsverband van de universiteiten van Leiden, Delft en EUR.

Diorama van de Nieuwe Waterweg door Jaap Gidding, 1930. Stadsarchief Rotterdam

WAT GEBEURT ER NOG MEER?

- Intensieve samenwerking met partners in de stad zoals de organisatie van de Open Monumentendagen en de Opbouwday
- We hebben het voornemen om samen met SPIDO een aantal excursies te verzorgen die aanhaken bij het thema van de lezingen en het symposium over de Nieuwe Waterweg
- Aandacht voor alle museumwoningen in stad en regio in samenwerking met de SRivD (Stichting Rotterdam is vele Dorpen)
- In september ontvangen de kinderen van groep 7 van alle Rotterdamse basisscholen ons jubileumgeschenk: een speciaal kinderboek met de Canon van Rotterdam.

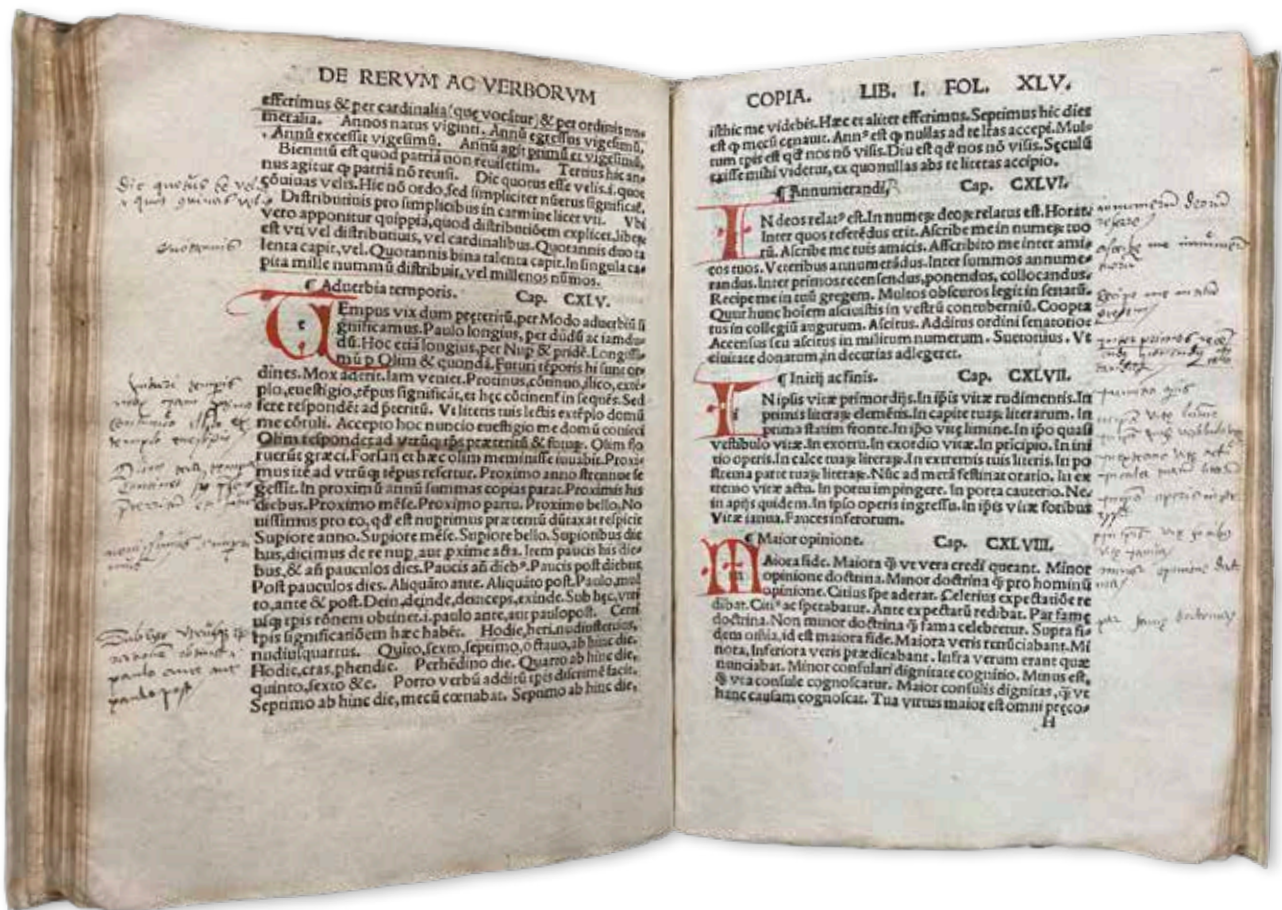
Het laatste nieuws over alle activiteiten in het jubileumjaar vindt u in de digitale nieuwsbrieven, in de Kroniek of op roterodamum.nl, Instagram en Facebook

TUSSEN BARMHARTIGHEID EN INTOLERANTIE: ARMOEDE TEN TIJDE VAN ERASMUS

DOOR JOHN THOLEN

CONSERVATOR ERFGOEDCOLLECTIES, BIBLIOTHEEK ROTTERDAM

Als je Erasmus naar armoede zou vragen, zou hij zich wellicht allereerst over zijn eigen situatie beklagen. In veel van zijn brieven brengt Erasmus zijn povere omstandigheden te berde, die het gevolg zijn van een gebrek aan inkomsten. In 1511 bijvoorbeeld, begint hij een brief aan zijn Engelse vriend John Colet als volgt: 'Ik ben druk bezig mijn *De copia* [Overvloed] af te maken, zodat ik een soort raadsel lijk omdat ik, temidden van overvloed, in de grootste armoede verkeer.'¹

◀ Portret van Erasmus op de titelpagina van een van zijn werken, gedrukt in 1660. Bron: Bibliotheek Rotterdam, 1 K 7.

Erasmus agendeert hier, met de kracht van de overdrijving, direct de reden van zijn schrijven: hij vraagt om een financiële ondersteuning. Aan het einde van de brief komt Erasmus hierop terug:

'Toen ik nog jong en sterk was, stelde ik er een eer in mijn armoede te verbergen. Nu is dat onmogelijk [...]. Maar zelfs nu ga ik niet zover dat ik allerlei dingen vraag aan Jan en alleman. Bij anderen vrees ik dat ik tevergeefs aanklop. Maar zeg me eens, met

wat voor een gezicht moet ik jou iets vragen, vooral omdat jij zelf het ook niet zo rijk hebt? Als je echter van onbeschaamdheid houdt, wel, dan zal ik mijn brief ook zo onbeschaamd mogelijk eindigen. Ik kan niet zozeer alle schaamte afleggen dat ik zonder reden bij je zou aankloppen, en ik ben ook niet zo trots dat ik een geschenk zou verwerpen, als een vriend het me graag zou geven, vooral in de omstandigheden waarin ik verkeer. Vaarwel.'

In omfloerste taal vraagt Erasmus hier een financiële bijdrage vanuit Engeland. Hij kleedt dit retorisch in, zodat hij geen expliciete maar een indirecte vraag stelt. Zo ging het vaak bij Erasmus, die in het begin van de 16^e eeuw afhankelijk was van mecenasen.

ECHE ARMOEDE

Toch moeten we niet al te veel medelijden hebben met Erasmus' armoede, als we die vergelijken met de echte armoede die in

^ Twee pagina's uit de tweede druk van Erasmus' *De duplici copia verborum ac rerum comentarii* gedrukt in 1513 te Straatsburg. Bron: Bibliotheek Rotterdam, 3 D 3.

zijn tijd welig tierde. De Nederlanden beleefden in de late 15de eeuw bijvoorbeeld een economische crisistijd.² Men was hier in belangrijke mate afhankelijk van de import van graan uit het Baltische gebied en Frankrijk. De Franse koning Lodewijk XI voerde voortdurend oorlog met de Bourgondische vorst Karel de Stoute en later de Habsburgse keizer Maximiliaan van Oostenrijk. Als gevolg hiervan droogde de graantoevoer vanuit Frankrijk op. Ook de handel met het Baltisch gebied – ook wel de moedernegotie genoemd – stokte vanwege Baltische exportverboden. Graan werd schaars, de prijzen stegen, hongersnood en armoede namen toe, zowel onder de stadsbevolking als op het platteland. En al had men geld: brood was op sommige momenten geheel niet te verkrijgen. Vrouwe Pauperitas had het naar haar zin. De explosieve toename van armoede was ook een bron voor maatschappelijke onrust. Regelmatig braken opstanden uit onder de bevolking.

Ook de pest was een maatschappij-ontwrichtende factor in de vroegmoderne tijd. Omdat men nog niet de microbiologische oorsprong van ziektes kende, werden geen effectieve maatregelen getroffen om epidemieën in te dammen. Daar was men desalniettemin wel naar wel op zoek, zoals bijvoorbeeld bewaarde pamfletten uit die tijd laten zien. Een goed voorbeeld is een overduidelijk gebruikt exemplaar uit 1655, dat bewaard wordt door Bibliotheek Rotterdam als onderdeel van onze enorme pamflettencollectie. De titel geeft duidelijk weer hoe bevreesd men was voor de pest: *Nutte en noodige middelen voor de Pest. Ofte een bequaame maniere hoe men zich in deezen gevaarlijke tijd zal houden*. Lokaal of zelfs op Europees niveau werden grote delen van de beroepsbevolking wegge-

vaagd, waardoor armoede in de samenleving toenam.

RONDTREKKENDE ARMEN

Er ontstond in deze tijd, onder invloed van een groei van een straatarme bevolkingsgroep, een nieuw fenomeen: grote groepen rondtrekkende armen. Tegen hen bestond veel wantrouwen en antipathie, getuige bijvoorbeeld de publicatie van het *Liber vagatorum* – het boek van de vagebonden. Dit omvat een waarschuwing voor bedrieglijke praktijken van straatvolk. Men had angst voor bedelfraude, beroving en afzetterij. Dat zien we ook terug in het werk van Erasmus.

In één van zijn *Colloquia*, genaamd 'Ptochologia', een Grieks neologisme dat iets betekent als bedelaarspraat, voert Erasmus twee bedelaars op: Misoponus en Irides. Misoponus – zijn naam betekent letterlijk 'hater van werk' – is van het soort waarvoor de maatschappij bang was: met trucs en bedrog verdient hij rijkelijk. Met een mengsel van 'verf, wierook, zwavel, hars, vogellijm, zwachtels en bloed' veinsde hij bijvoorbeeld een huidaandoening om zo meer aalmoezen in de wacht te slepen. De eerzame Irides ziet zijn armzalige toestand juist als vrijheid, waarop zelfs koningen jaloers zijn. Een bedelaar heeft immers van niemand iets te duchten, aldus zijn gedachte. Misoponus is het daar niet mee eens. Hij zegt tegen Irides: 'Toch ben ik bang dat jullie weldra een goed deel van dat geluk gaan verliezen.' 'Hoezo?', vraagt Irides. Misoponus: 'Omdat in steden al een tijdje morrende stemmen opgaan dat bedelaars niet langer overal vrij mogen rondzwerven, maar dat elke stad zijn eigen bedelaars moet onderhouden en de gezonden onder hen aan het werk moet zetten.'³ Deze laatste woorden komen niet uit de lucht vallen. Met de woorden van Misoponus verwijst Erasmus impliciet naar de idee-

▲ Titelpagina van een vroege editie van het *Liber vagatorum*, 1510. Bron: Bayerische Staatsbibliothek, Rar. 78.

➤ Pamflet over de pestbestrijding. Bron: Bibliotheek Rotterdam, Pamf.1655:38.

en van zijn Spaanse vriend en mede-humanist Juan Luis Vives, die een groot deel van zijn leven in de Zuidelijke Nederlanden werkte. Hij publiceerde in 1526 een verhandeling getiteld *De subventionem pauperum*, 'Hulp aan de armen'.⁴

ARMOEDEBESTRIJDING

Vives zag armoede als een goddelijke lotsbeschikking en daarom vloog hij de problematiek aan

➤➤ *Pauperitas (Armoede)*. Prent door Heinrich Aldegrever naar Cornelis Anthonisz., 1549. Bron: Rijksmuseum, RP-P-OB-2730.

PAUPERITAS :

II

vanuit de rol van de weldoener. Hoewel zijn basisvisie over armoede daarmee traditioneel was, kwam hij toch met innovatieve ideeën over de organisatie van armenzorg. Hij stelde een geordend en efficiënt systeem voor om deze zorg als maatschappij beter te regelen. Niet langer de kerkparochie zou hierin een voortrekkersrol moeten spelen, maar het stadsbestuur. Hij streefde daarbij naar doelgerichte ondersteuning in plaats van onregelmatige aalmoezen. Het stadsbestuur van Brugge, aan wie Vives zijn verhandeling opdroeg, ondernam enige tijd later daadwerkelijk stappen om de armenzorg beter te organiseren.

Ondanks Vives' ideeën nam de armenzorg in de Nederlanden pas een hoge vlucht tegen het einde van de 16de eeuw. In aanloop naar de Gouden 17de eeuw ontstond er economische groei, waardoor ook meer geld voor armenzorg beschikbaar was. Bovendien was het religieuze veld sinds de Reformatie uiteenlopend: alle christelijke stromingen droegen hun eigen steentje bij. Religie bleef daarmee een belangrijke factor in de zorg voor armen.

Van oudsher was de Kerk de belangrijkste instantie die zich om armen bekommerde. Broederschappen stichtten gasthuizen, waar daklozen konden overnachten en zieken werden verzorgd. In Rotterdam stond zo'n gasthuis bijvoorbeeld in de Hoogstraat. Kloosters deelden aalmoezen uit. Parochies zamelden geld in bij de parochianen om te besteden aan armenzorg. Erasmus beschouwde dergelijke aalmoezen als een goede manier om barmhartigheid te tonen jegens naasten. Hij stelt het metaforisch: 'Nooit wordt een schat veiliger begraven dan in het hart van een arme. Hier kun je het veel beter opbergen dan in ijzeren kisten.' Dat moest dan wel een

► **Adolf en Catharina Croeser, bekend als 'De burgemeester van Delft en zijn dochter', Jan Havicksz. Steen, 1655. Bron: Rijksmuseum.**

'Als je aalmoezen geeft, doe dat niet opvallend, anders verdient het die naam niet. Degenen die vrijgevig zijn en dat rondbazuinen, geven geen aalmoes, maar azen op roem.'

◀ **Portret van Juan Luis Vives. Prent van Robert Boissard, 1597-1599. Bron: Rijksmuseum, RP-P-OB-41.864.**

oprechte daad zijn. Zo preekt hij: 'Als je aalmoezen geeft, doe dat niet opvallend, anders verdient het die naam niet. Degenen die vrijgevig zijn en dat rondbazuinen, geven geen aalmoes, maar azen op roem.'⁵ Ongetwijfeld komt deze vermaning voort uit wat Erasmus in de praktijk zag gebeuren. Het schilderij van een burgemeester te Delft door Jan Steen is een goed voorbeeld van het pronken met liefdadigheid. De burgemeester liet zich als weldoener afbeelden, om hiermee zijn imago vorm te geven. Dit is precies wat door Erasmus werd veracht.

Barmhartigheid had uiteraard ook voor Erasmus niet enkel met geld te maken, zo beschrijft hij in zijn preek *Gods onmetelijke barmhartigheid*. Het bestond

evengoed uit vergeving, het afzien van wraak en onbaatzuchtige hulp. Zelfs het bestraffen van een fout kon een daad van barmhartigheid betekenen, als het vanuit een christelijke gedachte werd gedaan.⁶ Een barmhartig leven leidde tot Gods barmhartigheid in het hiernamaals. In Erasmus' optiek was die in principe voor iedereen bestemd, maar wezen sommigen haar af door te kiezen voor een onbarmhartige manier van leven.

BARMHARTIG LEREN LEVEN

Het fundament voor een barmhartige levenswijze lag voor Erasmus in opvoeding en onderwijs. Via opvoeding zou de jeugd de maatschappij uiteindelijk van binnenuit verbeteren. Volgens Erasmus bevatten de teksten uit de oudheid alle wijsheid die nodig was voor een deugdzzaam, christelijk leven. De eerste christelijke schrijvers leefden immers in die antieke cultuur en werden beïnvloed door hun niet-christelijke voorgangers en tijdgenoten. Studie van de klassieke teksten

door de jeugd was daarom een noodzakelijkheid om als goed christen door het leven te gaan. Tegenwoordig zal niet iedereen die paradoxale gedachtegang meer begrijpen: waarom niet-christelijke teksten bestuderen om christelijk te leven? Ook in Erasmus' jongere jaren stuitte deze visie op weerstand. Uit frustratie begon hij daarom aan een werk dat bekend is komen te staan onder de naam *Antibarbari*, oftewel het 'Boek van de Tegenbarbaren'. Er zijn 10 vroegmoderne drukken van dit werk overgeleverd. Exemplaren van maar liefst vijf edities bevinden zich in de Bibliotheek Rotterdam. *Antibarbari* is een pleidooi voor klassieke literatuur als basis van onderwijs en gericht tegen de 'barbaren' die het anders zien. Erasmus definieert de 'heidense' kennis als christelijke kennis die is ontstaan ter voorbereiding op een christelijke wereld. Simpel gezegd: Christus gaf antieke auteurs als Plato en Ovidius de gelegenheid en het intellect om tot culturele bloei te komen. Met

➤ Erasmus, *Gods onmetelijke barmhartigheid* (Antwerpen: Hoochstraeten, 1524). Bron: Bibliotheek Rotterdam, 4 F 4 : 1.

▼ 't Gast Huijs in de Hoogstraat. Prent, circa 1700. Bron: Atlas Van Stolk, 113595.

hun werken bereidden ze een christelijke maatschappij voor. Wij oogsten nu wat zij hebben geproduceerd, volgens het goddelijke plan. Via de klassieken opgroeien tot barmhartig christen was voor de meeste mensen echter niet aan de orde. Veel mensen konden in de vroegmoderne tijd niet, nauwelijks of onvoldoende lezen, laat staan Latijn en Grieks. Toch waren de Nederlanden relatief gezien hooggeletterd: in de meeste andere delen van Europa was de staat van onderwijs slechter en de interne markt voor drukwerk kleiner. Veel mensen in stadjes als Rotterdam hadden dan wel niet de Latijnse schoolgenoten, maar wel basisonderwijs. Veel goedkoop drukwerk in de volkstalen vond dan ook gretig aftrek: kranten, pamfletten, almanakken en reisverhalen waren populair. Voor drukkers waren dit fundamentele onderdelen van hun bestaan, omdat ze hiermee snelle winst konden maken, in tegenstelling tot omvangrijkere drukprojecten met meer ondernemersrisico.

EERLIJKE ARMOEDE?

Tot slot één voorbeeld van dit type goedkoop drukwerk, omdat het ons beeld van barmhartigheid in de vroegmoderne tijd verscherpt. Jaarlijks kwam er

een nieuwe editie van de *Rotterdamschen Almanak* op de markt, waarna de vorige weg kon. Dat gebeurde dan ook vaak. Het is daarom haast een wonder dat deze boekjes zijn overgeleverd in de erfgoedcollecties van Bibliotheek Rotterdam. In tegenstelling tot de tekstedities van Erasmus, zijn dit echte volksboekjes: geen Latijn, niet duur en met praktische informatie en vermakelijke tekstjes.

Een van de hoofdstukjes in deze editie uit 1815 presenteert in verschillende paragrafen morele lessen naar aanleiding van mensen van de straat: van bedelaars tot leurders en straatmuzikanten. Het is getiteld: 'Zeven zedelesjes voor de jeugd; op zeven tafreeën van omloopers, bedelaars en zangeren'. Allemaal mensen die weinig of niets te makken hadden en afhankelijk waren van barmhartigheid. Tegelijk blijkt uit dit boekje ook dat de lijn tussen barmhartigheid en intolerantie dun was. Aan de ene kant wordt opgeroepen tot barmhartigheid omdat het in het leven kan verkeren. Aan de andere kant – we zagen het al in Erasmus' colloquium – is er juist veel achterdocht en weinig respect jegens de mensen van de straat. Elke paragraaf bestaat uit een rijmende tekst in drie strofen en een afbeelding. Een van de teksten gaat als volgt:

*'Zien wij niet de grootste ellenden,
Die het lijdend mensdom drukt,
Waar we alom de oogen wenden,
Zien wij 't onder leed gebukt.*

*-
Zie met medelijdende oogen,
't Arm ellendig schepsel aan,
En zijn allermoeilijkst pogen,
Om al sleepend voort te gaan.*

*-
Wees dan tot zijn bijstand
vaardig,
Hij is uw' natuurgenoet,
En een liefdegift welwaardig,
Troost hem in zijn bange nood.'*

De bijbehorende afbeelding toont een armoedig persoon gekleed in lompen, voortstropelend met behulp van een stok. De tekst roept op tot medelijden en hulp aan deze medemens in nood. Vanuit de menselijke soort zijn we immers met hem verbonden.

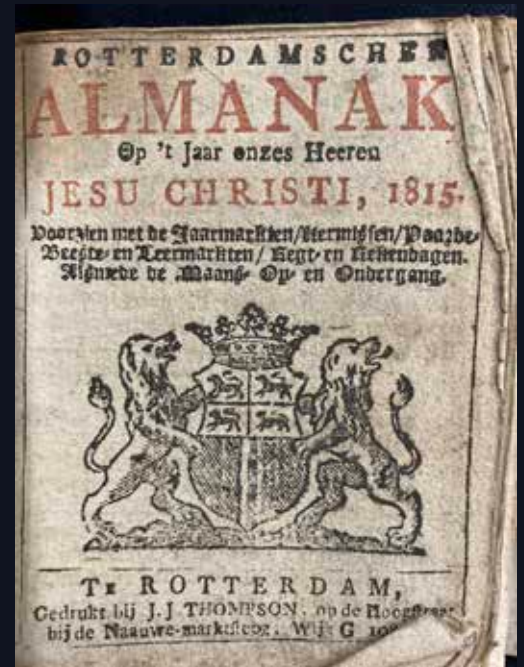
De afbeelding in de volgende paragraaf toont eenzelfde persoon: met een stok en in gehavende kleding vervolgt hij zijn weg. De bijbehorende tekst is echter van een geheel andere toon.

*'Neen eerlyke armoe is geen
schande,
Doch zucht, vergeten, stil in huis;
Dan zij die schooijen langs de
landen,
Zijn vaak een lui, en driest gespuis.*

*-
Zoo onbeschaamt als woest van
zedes,
Zijnze in 't gescheurt gewaad
gekleed,
En schuwen alle werkzaamheden,
Ja zijn tot dieverij gereed.*

*-
Toon de eerlijke armoe, waarde
vrienden?
Uw liefderijk, goeddoende hart,
Doe hen in uw een' bijstand
vinden,
En leenig hunne druk en smart.'*

Hier zien we de man van de straat als ongewenst individu: lui en gevaarlijk. Alleen eerlijke armoede verdient er barmhartigheid. Zij die niet werken maar bedelen verdienen haar volgens deze tekst niet. Armoede wordt hier dus beschouwd als een keuze. De afbeelding toont dezelfde anonieme man als de vorige afbeelding. Het ene individu verdient barmhartigheid, het andere wordt niet getolereerd in de samenleving. Dit doet een zekere willekeur vermoeden. Want wie oordeelt hier precies over eerlijke armoede? En op basis waarvan? 'Lui en driest gespuis' lijkt eerder een vooroordeel dan een feitelijke classificatie. 'Eerlijk' lijkt een

Perkamenten omslag van de *Rotterdamschen Almanak* uit 1815, met in rode inkt het stadswapen. Bron: Bibliotheek Rotterdam, V1367 1815.

Titelpagina van de *Rotterdamschen Almanak* uit 1815, gedrukt door J.J. Thompson. Bron: Bibliotheek Rotterdam, V1367 1815.

Wie oordeelt hier precies over eerlijke armoede? En op basis waarvan?

Zien wij niet de grootste ellenden,
Die het lijdend menschedom drukt,
Waar we alom de oogen wenden,
Zien wij 't order leed gebukt.

Zie met medelijdende oogen,
't Arm ellendig schepfel aan,
En zijn allermoeijst pogen,
Om al sleepend voorttegaan.

Wees dan tot zijn bijstand vaardig,
Hij is uw' natuurgenoot,
En een liefdegift welwaardig,
Troost hem in zijn bange nood.

Ach hoe zwaar valt mij het gaan.
Om mijn onderhand te vinden;
Trot ik maar wat meerder aan
Rechtgeaarde Menschevrienden!

Neen, eerlyke armoe is geen schande,
Doch zucht, vergeten, stil in huis;
Dan zij die schooijen langs de landen,
Zijn vaak een lui, en driest gespuis.

Zoo onbeschaamt als woest van zeden,
Zijnze in 't gefcheurt gewaad gekleed,
En schuwen alle werkzaamheden,
Ja zijn tot dieverij gereed.

Toon de eerlyke armoe, waarde vrin-
(den?)
Uw liefderijk, goeddoende hart,
Doe hen in uw een' bijstand vinden,
En leenig hunne druk en smart.

Bedelen, of kleine handel,
Steelen, of bedriegerij,
Is de dagelysche wandel,
Van dit schuim der maatschappij.

⤴ 'Eerlyke
armoede' in de
Rotterdamschen
Almanak uit
1815.

⤴ 'Lui en driest
gespuis' in de
Rotterdamschen
Almanak uit
1815.

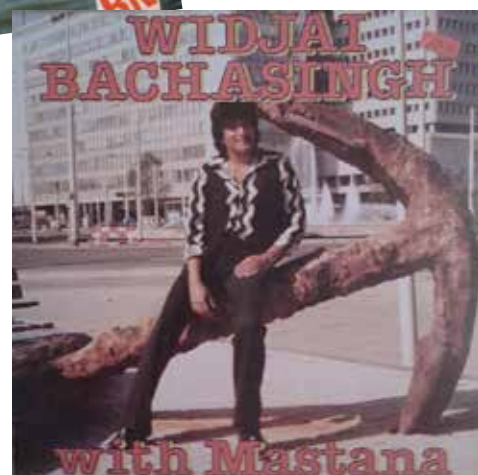
subjectief concept, hier wellicht
gebruikt ter verbloeming van
angst voor het onbekende.
Dat sentiment is nog altijd promi-
nent. Ook vandaag is de scheids-
lijn tussen barmhartigheid en
intolerantie onveranderd dun.

Deze tekst is een bewerking van de
lezing gehouden tijdens de uitreikings-
ceremonie van de Lof der Zotheidsplend
tijdens de Erasmusweek op 28-10-2021.
Wethouder Kasmi reikte de speld uit aan
Dick Couvée (2020) en Rosanne Hertz-
berger (2021).

Noten

- 1 Brief 237 (1511); in de vertaling van
M.J. Steens, *De correspondentie van
Desiderius Erasmus*, deel 2 (Ad. Donker,
2004).
- 2 Zie bijvoorbeeld: C. Camenisch, 'Two
Decades of Crisis: Famine and Dearth
During the 1480s and 1490s in West-
ern and Central Europe', in: Collet D.,
Schuh M. (eds.) *Famines During the
Little Ice Age (1300-1800)*. Springer,
Cham: 2018; R. van Uytten, 'Politiek en
economie: de crisis der late XVe eeuw
in de Nederlanden', in: *Revue belge de
Philologie et d'Histoire* 53,4 (1975), pp.
1097-1149; R. van Schaik, 'Drie vijftien-
de-eeuwse crises in de Nederlanden:
oorzaken, kenmerken en gevolgen', in:
Leidschrift 28,2 (2013), pp. 67-84.
- 3 'Een bedelaarsgesprek' (vert. De
Landtsheer), in: *Gesprekken* (Athenae-
um-Polak & Van Gennep, 2001), p. 265.
- 4 Gedrukt in Brugge door Hubertus De
Croock (USTC 404747).
- 5 'Gods onmetelijke barmhartigheid'
(vert. Bloemendal), in: *Theologie* (Athe-
naeum-Polak & Van Gennep, 2015),
p. 266.
- 6 Zie: 'Gods onmetelijke barmhartig-
heid', p. 260.

Bibliotheek Rotterdam beheert
de grootste Erasmuscollectie
ter wereld: deze bevat circa
3.000 oude drukken geprodu-
ceerd vóór 1900 en nog eens
zoveel uitgaven van en over
Erasmus uit de 20ste en 21ste
eeuw. Naast de Erasmuscollec-
tie beheert Bibliotheek Rotter-
dam een groot aantal andere
erfgoedcollecties met voorna-
melijk oude drukken.

Iedereen die wel eens naar het programma *Archief Rijnmond* van Roland Vonk op Radio Rijnmond heeft geluisterd, weet dat er honderden liedjes zijn over Rotterdam en honderden Rotterdamse artiesten. Dus dat er veel platenhoezen zijn met een afbeelding van iets typisch Rotterdams, al dan niet in combinatie met de artiest in kwestie, is dan ook niet verbazingwekkend. Rotterdamse gebouwen, bruggen en de skyline zijn vaak op platenhoezen afgebeeld. Maar er zijn minstens zoveel liedjes over Den Haag en Amsterdam, waar ook minstens zoveel artiesten actief zijn. Zo redenerend zouden er ook veel platenhoezen met Haagse of Amsterdamse locaties moeten zijn. Maar dat is niet het geval. Hoe kan dat? Voordat ik ga proberen een antwoord te vinden op dit raadsel eerst maar eens kijken wat er zoal bestaat aan Rotterdamhoezen.

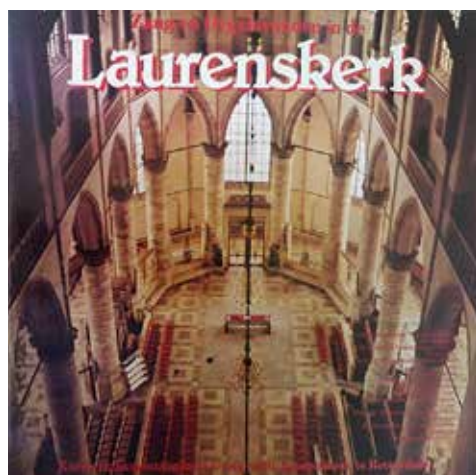
'N RONDJE ROTTERDAM

ROTTERDAM OP PLATENHOES

PLATENKOFFER

Mijn passie voor Rotterdamhoezen is eigenlijk een bijproject van een andere, uit de hand gelopen hobby. Sinds een tijdje heb ik als architectuur- én muziekliefhebber een nieuwe passie: het verzamelen van platenhoezen met afbeeldingen van architectuur, gebouwen en steden. Wat direct opvalt is de enorme hoeveelheid New Yorkhoezen. Met New York -of eigenlijk Manhattan- kan je elke muziekstijl verkopen: jazz, musicals, easy listening, disco, house, rap, hard rock, new wave, et cetera. Rotterdam is ook opvallend goed vertegenwoordigd. Met de platenkoffer in de hand kun je de hele stad door. De Doelen, de Lijnbaan, het Hilton Hotel, de Coolingsingel, de Hefbrug en de Euromast zijn veel

of *Ik Heb U Lief Rotterdam*. Omdat het meestal om een plaat met diverse artiesten gaat is zo'n algemene afbeelding ook handig en verkoopbevorderend. Een andere reden om een gebouw op de hoes te zetten is omdat het de locatie is van de opname. Zo zijn de Doelen en de Laurenskerk op meerdere platenhoezen terecht gekomen. En zo willen kerkkoren ook nog wel eens poseren voor hun kerkgebouw of een mooie foto van hun kerk op de hoes zetten. Hoewel je je kunt afvragen hoe wervend de Pelgrimskerk in IJsselmonde is bij een van de platen van het Christelijk Pelgrims Mannenkoor. Als liefhebber van wederopbouwarchitectuur kan ik nog wel enige waardering opbrengen voor dit ontwerp van P.C. Bos van architectenbureau Groosman,

afgebeeld. Maar ook minder prominente plekken in de stad zijn vertegenwoordigd. En ook de artiesten zijn bijzonder uiteenlopend. Van de bekende volkszangers en hammondorganisten tot gereformeerde mannenkoren en van jazz en minimal music tot hedendaagse genres als house en postpunk. Veel Rotterdamse artiesten natuurlijk, maar ook Amerikanen als Johnny Griffin en de bluesband Canned Heat. En wat te denken van Eton Crop uit Kudelstaart?

MANNENKOOR

Waarom zou je een Rotterdams gebouw of een fotogeniek stukje stad op een platenhoes zetten? Bijvoorbeeld voor een verzamelplaat met Rotterdamliedjes zoals *'n Rondje Rotterdam*, *Rotterdam Zingt*

maar verder zal niemand de plaat vanwege de hoes aanschaffen. Op latere platen van het Pelgrimskoor zijn verschillende Rotterdamse bruggen afgebeeld: de Van Brienenoordbrug, de Hefbrug, de oude en nieuwe Willemsbrug en de Regentessebrug: de bruggenserie. Waarbij brug ook overdrachtelijk geïnterpreteerd dient te worden.

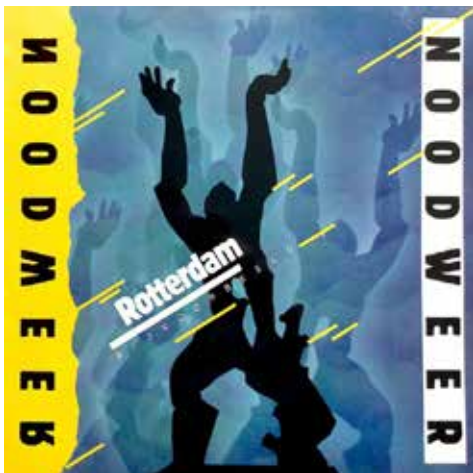
RELIGIEUS

Naast de bekende Rotterdamse liedjes is ook het religieuze repertoire goed vertegenwoordigd bij de Rotterdamhoezen. Naast de bruggenserie van het Pelgrims Mannenkoor is er ook een serie platen van het IJE-koor. Het Groot Interkerkelijk Jeugd Evangelisatie Koor Rotterdam zong in de jaren zeventig een vijftal lp's vol, stevast voorzien van een

Rotterdams icoon op de hoes: de skyline, twee maal de Euromast, de Medische Faculteit en het beeld *Verwoeste Stad* van Zadkine. De Euromast is ook gekozen voor de hoes van een ander gospelkoor, The Young Credo Singers, voor hun lp *Jaucht Und Jubelt Gott*. En door wereldlijker artiesten als de Brassband Rijnmond Rotterdam, de Fabulous Ashok Khare en Cor Steyn. Die overleed in 1965 en staat dan ook met de originele, nog niet van een Space-tower voorziene Euromast op de hoes. Net als de Rotterdamse Politie-Kapel Hermandad, die voltallig op de Euromast is gefotografeerd, waardoor vooral de omgeving met de Parksluizen en de Coolhaven zichtbaar is. Ook andere religieuze koren hebben Rotterdam gekozen als achtergrond van hun platenhoes: gospelkoor The Singing Ambassadors poseren onder de letters Lijnbaan en het Mannenkoor der Gereformeerde Gemeente 'Groot Rotterdam' zoekt het vooral in de skyline. Wat het onderwerp van de hoes van *Jezus Alleen* is, is onduidelijk. We zien een goeddeels leeg Zuidplein met het metroviaduct en een enigszins verloren in de ruimte staand koor bij een busje. De twee bijzondere gebouwen

Griffin Quartet stamt uit 1958 en de hoes is ontworpen door Paul Bacon, de vaste hoesontwerper van het Riverside-label. Een puur Amerikaans product en tamelijk afwijkend van de andere hoezen van dit label en van deze ontwerper uit dezelfde periode. Mogelijk is er een verband met het regelmatige verblijf van Griffin in Europa? Of misschien vond Bacon het een mooi, abstract kunstwerk dat goed paste bij de moderne jazz op de plaat. Johnny Griffin vestigde zich uiteindelijk permanent in Europa. In 1978 trouwde hij met een Nederlandse en ging in Bergambacht wonen. Misschien ging het stel af en toe winkelen in Rotterdam en zag hij zijn hoes terug? De lp *Swingin' Outa Town* van Jerry Spencer uit circa 1965 is een Rotterdams product van een goedkoop label, Antilope, waarbij mogelijk is geanticipeerd op de liefde van de Rotterdammer voor zijn stad?

Curieus is de keuze voor de hoesfoto van de lp met muziek van Steve Reich en John Adams, *Variations For Winds, Strings And Keyboards/Shaker Loops*. Hierop staat de parkeergarage van de Bijenkorf aan de Aert van Nesstraat afgebeeld, zeer esthetisch

hier, links de Zuidpleinflat van architect Willem van Tijen uit 1949 en rechts de kunstzaal Zuid, de verplaatste directieket van de Bijenkorf van architect Marcel Breuer, zijn helaas precies afgesneden.

BIJENKORF

De Hongaars/Amerikaanse architect Marcel Breuer is natuurlijk in Rotterdam vooral bekend vanwege zijn ontwerp voor de Bijenkorf. In 1954 werd hij door Bijenkorf-directeur Gerrit van der Wal gevraagd voor de nieuwe Rotterdamse Bijenkorf. Vanwege een conflict over de dubbele rooilijn kwam er vóór het gebouw in plaats van een uitbouw een groot monumentaal kunstwerk, *Het Ding* van Naum Gabo. Dat bijzondere kunstwerk is op twee hoezen afgebeeld. De lp *Way Out* van het Johnny

gefotografeerd door Hans Morren. De hoesfoto past goed bij de seriële, minimale muziek op de plaat. Tijdens het Keurmeestersproject in 1979 bezochten drie gerenommeerde architectuurcritici Rotterdam en beoordeelden de Rotterdamse architectuur. Kenneth Frampton oordeelde over de parkeergarage: 'Hoe is het mogelijk dat een bedrijf dat in zijn bloeitijd opdracht gaf tot werken van onmiskenbaar formaat ineens is afgegleden tot het niveau van de meest uitbuitende projectontwikkelaar.' Hij wist kennelijk niet dat de parkeergarage net als de Bijenkorf ontworpen was door Marcel Breuer. Het warenhuis dateert uit 1957; de parkeergarage uit 1974.

houden. Een vreemde eend in de bijt van de Rotterdamhoezen, net als Eton Crop uit Kudelstaart, die de skyline bij de Boompjes op het hoesje van hun single *She Likes Me* zetten.

Over mooi en lelijk kun je urenlang twisten, maar een straat als de Blaak staat niet bepaald bekend om zijn schoonheid. Inmiddels kunnen we de drie bankgebouwen uit de wederopbouw wel waarderen, maar de rest verdient de schoonheidsprijs niet. Toch zijn juist die andere gebouwen afgebeeld op platenhoezen. Op de lp *De Marinierskapel Speelt Ter Gelegenheid Van Het 260-jarig bestaan van Assurantieconcern Stad Rotterdam Anno 1720 N.V.* is het kantoorgebouw van Stad Rotterdam afgebeeld. Een ontwerp van Kraaijvanger Architecten, inmiddels verbouwd en op de nominatie gesloopt te worden. De plaat is een relatiegeschenk, net als de lp van IFN Factors, die verderop in kantoorgebouw Nieuw Rotterdam waren gevestigd. Inmiddels ook verbouwd. Mooi van lelijkheid is kantoorgebouw Blakenburg van architect Jan Hoogstad. Het is te vinden op de cd *Rotterdam #GU43* van dj Joris Voorn. Dit staaltje brutalisme wordt helaas gesloopt.

LELIJK

Toch is het merkwaardig dat een algemeen erkend meesterwerk als de Bijenkorf niet op een hoes staat afgebeeld. Zoals ook het Centraal Station, het oude en het nieuwe, het Groothandelsgebouw, de WTC toren en de Van Nellefabriek, om maar enkele hoogtepunten van de Rotterdamse architectuur te noemen, schitteren door afwezigheid. Merkwaardig ook omdat de rest van de Coolingsingel juist weer wel is afgebeeld: het Stadhuis, het Postkantoor, de Coolingsingel zelf, metrostation Beurs en zelfs de oude McDonald's op de hoek van de Meent. Ooit verkozen tot lelijkste gebouw van Rotterdam, maar toch te vinden op de hoes van de *Milkshake Rap* van rapper Extince. Dat is de artiestennaam van Peter Kops, die zijn geboorteplaats Oosterhout verruilde voor Amsterdam om zich met muziek bezig te gaan

TROTS

Is het wel zo bijzonder dat al die artiesten en platenmaatschappijen in de jaren zestig en zeventig foto's van Rotterdamse locaties en gebouwen op de hoes zetten? Die gebouwen waren toen immers nieuw en werden algemeen gewaardeerd. Zoals er nu ook mensen zijn die de Zalmhaventoren prachtig vinden, omdat hij nieuw is en hoog. Vermoedelijk zijn al die hoezen gemaakt uit een soort van trots op de stad en op de wederopbouw van Rotterdam. Een trots die je later ook zag bij de bouw van de Erasmusbrug en de ontwikkeling van de skyline. Wat weer te zien is op de platen en cd-hoezen uit de late jaren tachtig en negentig. Ook de meeste rappers zijn trots op hun stad. Rap is natuurlijk stadsmuziek pur sang en het opschepen over je hometown hoort erbij. Vooral in video-

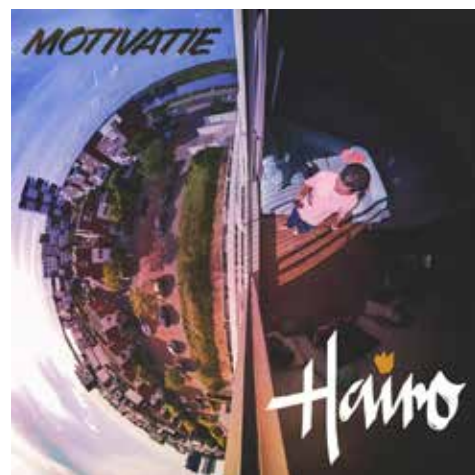
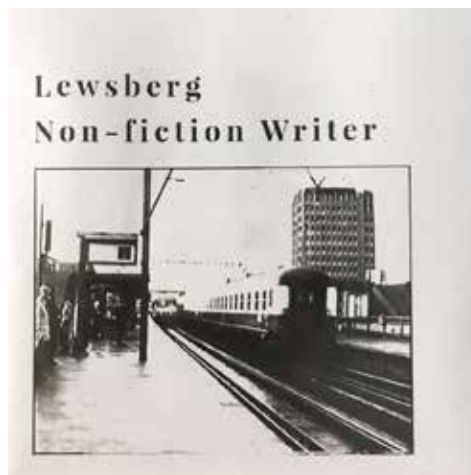
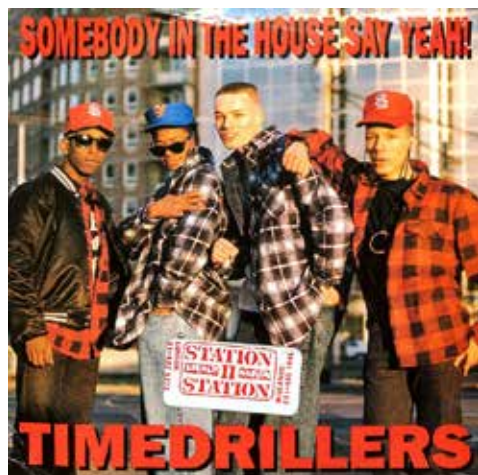
clips zijn vaak beelden van de stad te zien, want op hun platenhoezen hebben rappers toch het liefst een grote foto van zichzelf. Maar wel vaak met een Rotterdamse locatie op de achtergrond. Jairzinho staat op de hoes van *Nummer Één* voor de Cruise Terminal op de Wilhelminakade en de Timedrillers poseren op het Hofplein voor de maxisingle *Somebody In The House Say Yeah!* Bescheidener zijn de Sluipschutters, die op de cd *Rechtstreeks Uit Rotterdam* niet zichzelf maar een collage van Rotterdamse gebouwen hebben gezet. In 2021 kwam er een verrassende nieuwe lp-hoes bij van rapper Hairo. *Motivatie* heet de plaat, en na heel lang kijken en turen is het duidelijk dat hier een deel van – of all places – Nesselande met een fish eye lens is gefotografeerd.

HOUSE

De housemuziek kwam in de nadagen van het lp-tijdperk op. De meeste tracks zijn uitgebracht als maxisingle, vaak alleen met een neutrale zwarte of witte hoes eromheen, puur als bescherming. Maar er werden ook hoezen ontworpen. Een belang-

HET RAUWE ROTTERDAM

Twee bands van nu hebben het Rotterdamse hoezenproject nieuw leven ingeblazen. Lewsberg is sinds 2017 actief. De band maakt 'rudimentary repetitive rock songs characterized by nonchalant intensity' en koestert de typisch Rotterdamse ongezelligheid en lelijkheid, van 'betonnen gebouwen en spannende undergroundplekken', die helaas in hoog tempo verdwijnt. Frontman Arie van Vliet: 'Die gebouwen moeten allemaal plat, en daarvoor in de plaats komen allerlei nieuwbouwprojecten die "mooi" zijn. Het is tegelijkertijd heel eenvoudig, er is nog maar ruimte voor een soort mooi in Rotterdam. Dat vind ik te kort door de bocht, dat doet pijn.' Meer nog dan de inmiddels gerehabiliteerde wederopbouw dient de architectuur van de jaren zeventig en tachtig ter inspiratie. Op het singlehoesjes van *Non-Fiction Writer* uit 2017 staat bijvoorbeeld het gesloopte PTT-kantoor op de Binnenrotte van architectenbureau Kraaijvanger. Zo'n robuust ongezeilig, echt Rotterdams gebouw, dat moest wijken voor de suikertaartarchitectuur van nota bene een Duitser, Hans Kollhoff. Het

rijk subgenre was de Rotterdamse gabberhouse, keiharde beats in hoog tempo, met Parkzicht en de Energiehal en Rotterdam Records en enkele platenzaken op de Nieuwe Binnenweg als centra. Rotterdam Records besteedde wel aandacht aan de hoezen. Uit 1992 stamt de maxi *The Sound Of Rotterdam* met als hoes een zwartwit luchtfoto van het centrum van Rotterdam. Bijzonder qua titel en hoes is ook *Amsterdam Waar Lech Dat Dan?* van de Euromasters. Een mannetje in de vorm van de Euro-mast plast met een ferme straal Amsterdam van de kaart. Geestig qua muzikaal concept is *Rotterdam Subway* van General Noise. De stem van de omroepster uit de metro, die de verschillende stations afroept, is gemixt met een housebeat. Op de hoes uiteraard een metrostel.

Rotterdam Building van opnieuw Kraaijvanger Architecten, een weinig tot de verbeelding sprekend kantoorgebouw uit de jaren zeventig, is afgebeeld op het hoesje van de cassette *The Smile* uit 2018.' Alle ongezelligheid en rauwheid komt samen op de hoesfoto van de eerste lp: een tamelijk desolaat bedrijventerrein, waarin we de Vierhavensstraat ter hoogte van de Van Helmontstraat herkennen.

RATS ON RAFTS

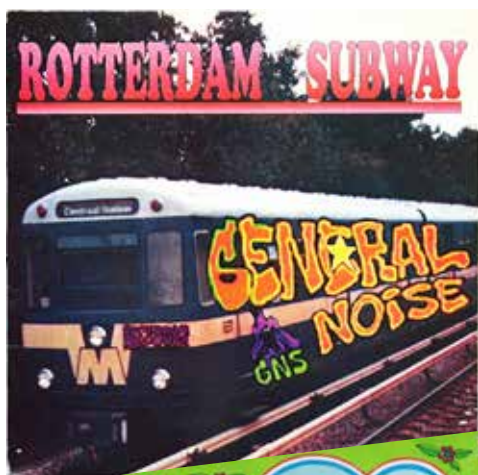
Muzikaal en visueel verwant is de band Rats on Rafts. De eerste lp *The Moon Is Big* heeft een hoes met een ingekleurde foto van de skyline met de Willemsbrug en de Maasboulevard ten oosten ervan. De foto loopt door op de achterkant van de hoes, waar een deel van het Noordereiland en

de kop van Feijenoord te zien zijn. Naar huidige begrippen het minst fotogenieke deel van de stad, want de omgeving van de Erasmusbrug wordt veel meer gefotografeerd. Ook de derde lp *Excerpts From Chapter 3: The Mind Runs A Net Of Rabbit Paths* is gestoken in een bijzondere hoes. De krijttekening op de hoes van gitarist Arnoud Verheul toont een dertien in een dozijn flatgebouw. Het blijkt de flat aan het eind van de Oostmaaslaan van de Rotterdamse architect W.J. Fiolet (1917-1978) uit 1968. Daar in de kelder hadden de Rats hun oefenruimte. 'Daar zaten we onder een makelaar', vertelt David Fagan. 'Het is echt een gave flat, vooral met dit perspectief.'

De band repeteert sindsdien in een uithoek van de stad, onder de rook van Zestienhoven. Maar Fagan put er een zekere romantiek uit. Sterker nog: hij vindt dat juist die uithoeken waar niemand om geeft raken aan de ziel van de stad Rotterdam. 'Vooral de grauwe buurten uit de jaren zestig begin ik steeds meer een essentieel onderdeel van de stad te vinden. Ze zijn dat jammer genoeg steeds meer weg aan het halen.'

LEE TOWERS

De Amazing Stroopwafels, het christelijk jeugdkoor Abbondono, Frankie Dublin, Trio Marcel Edixhoven, Erasmusica, The Four Sounds, Johnny Griffin, Hairo, Hermandad, het Groot I.J.E.Koor, Arie van der Krogt, Trio Manus, de Marinierskapel, het Metoor Kwartet, Noodweer, Rotterdamse Henkie, het Christelijk Pelgrims Mannenkoor, de Koninklijke Rotterdamse Postharmonie, het R.E.T. Mannenkoor, de Brass-band Rijnmond, het Rotterdam Jazz Orchestra, het Rotterdams Jongenskoor, de Ruff Star Family, The Singing Ambassadors, de Sluipschutters, Jerry Spencer, Cor Steyn, Timedrillers, de Rotterdam City Soul Revue, Joop Walvis, Jan Wander, Wie Na Wie, de Harmonie Wilton-Fijenoord en The Young Credo Singers, uiteenlopende artiesten die Rotterdam op hun platenhoes afbeeldden. Grote afwezige is natuurlijk Lee Towers, die voor zijn lp uit 1982 poseerde voor een foto van de skyline van... New York. Terwijl Lee de enige artiest ter wereld is waar een gebouw naar genoemd is: The Lee Towers aan het Marconiplein, natuurlijk in Rotterdam.

Internationaal scoort Rotterdam toch wat minder. Hoewel, dat natuurlijk veel moeilijker zoeken is. Zo dook er recent nog een plaat op van de Amerikaanse bluesband Canned Heat op. Die poseren voor de verzamelaar *Portrait Of Canned Heat* niet in hun woonplaats Los Angeles, maar gewoon op het Rotterdamse Schouwburgplein, waar ze een ijsje eten. De band was hier in 1970 voor het Kralingen Popfestival en is toen zeker even de stad in geweest. Rotterdam spreekt ook internationaal een muzikaal woordje mee!

Paul Groenendijk - Sonic Architecture, uitgeverij Trichis,
ISBN 978-94-92881-53-3 €24,95

STROOM OP DE BON ELEKTRICITEIT IN OORLOGSTIJD

De Tweede Wereldoorlog is een opmerkelijke episode in de geschiedenis van de Rotterdams elektriciteitsvoorziening. Door de centrales te koppelen kregen we heel veel meer productiecapaciteit tot onze beschikking, maar die capaciteit bleef onbenut door de kolenschaarste. In 1940 ging stroom zelfs op de bon en in het laatste oorlogsjaar werd de productie van elektriciteit enkele maanden volledig stilgelegd. De rantsoenering van elektriciteit werd pas in 1950 beëindigd.¹

DOOR JAN VAN DEN NOORT

^ 'Arie, Arie, wat ben je toch een knappe wethouder; jouw 150 000-volt-energie brengt Rotterdam er weer

bovenop', kraait het raadslid Lührs blij uit. De Stroomleverings-overeenkomst Rotterdam-Den Haag (1937) was de directe

aanleiding voor de blijdschap, tevens de directe aanleiding voor deze spotprent in het Rotterdamsch Nieuwsblad. Wethouder

De Zeeuw was er maar verlegen mee: 'Toe nou, Adolf, moeten alle kiezers dat nou hooren?' (Rotterdamsch Nieuwsblad 14-5-1937)

Tot vlak voor de Tweede Wereldoorlog waren de Zuid-Hollandse gemeenten voor hun elektriciteitsvoorziening aangewezen op de dichtstbijzijnde centrale. De Stroomleveringsovereenkomst Rotterdam-Den Haag, die in 1937 werd gesloten, opende de mogelijkheid om een 150 kV-kabel tussen beide steden te leggen en daarmee de centrales in beide steden aan elkaar te koppelen. In 1942 kwam de verbinding met Dordrecht tot stand.

Dat gaf een grotere efficiency en meer bedrijfszekerheid. Zowel Den Haag als Dordrecht konden dure uitbreidingsplannen nog een tijdje op sterk water zetten en Rotterdam kon zijn overcapaciteit zinvol aanwenden. In 1943 werden ook Gouda en Leiden aan het gemeenschappelijke net gekoppeld. De verbinding met Noord-Brabant was in 1944 nagenoeg gereed.

Ondanks die enorme verbetering liet de stroomvoorziening in oorlogstijd veel te wensen over. Het elektriciteitsnet had natuurlijk veel te lijden van bombardementen. Dat van 14 mei 1940 luidde het einde in van het historische centrum van Rotterdam en daarmee van het leidingnet, dat vanouds gelijkstroom leverde. Bij het bombardement van 4 mei 1943 werd de Haagse centrale ernstig beschadigd. De Rotterdamse Maashavencentrale trof een vergelijkbaar lot toen de bezetter in september 1944 een aanvang maakte met het opblazen van de haveninstallaties. In 1945 eisten de bommen op het Bezuidenhout hun tol.

EEN EXTRA WOLLEN VEST

Dankzij de koppeling van de Zuid-Hollandse centrales kon het wegvallen van productiecapaciteit door andere centrales worden opgevangen, met name door de grote centrale aan de Galileïstraat, die tijdens de oorlog nog werd uitgebreid.

Toch was de elektriciteitsvoorziening gedurende de oorlog niet om over naar huis te schrijven. De meeste elektriciteit werd opgewekt met kolen en zolang het zwarte goud hoofdzakelijk naar het oosten werd getransporteerd kwam het slechts mondjesmaat in het westen terecht. Herfst 1941 was al sprake van een heuse kolencrisis. De rantsoenering van elektriciteit zette zoden aan de dijk, maar deze werd zeker in het begin van de oorlog nagenoeg tenietgedaan door een versnelde elektrificatie van de huishoudens.

Bij de distributie van kolen had de elektriciteitsvoorziening enige prioriteit. Maar als bewoners geen kolen hadden voor hun kachels moesten ze hout stoken of het huis elektrisch verwarmen. 'Gisterenavond droeg ik een extra wollen vest en veelen gebruiken een electrisch kacheltje', verzuchtte de Rotterdamse dokter Hitzerus Mees in zijn oorlogsdagboek. Het was nog pas 14 juli 1944 en de echte kou moest dus nog komen. In september uitte Mees daarover zijn zorgen: 'Tenzij de oorlog gauw uit is, zullen we een moeilijken winter tegemoet gaan met weinig kolen en weinig eten. Alle industrieën, cafés, scholen, bioscopen, amusementsinrichtingen enz. moeten, wegens kolengebrek, hun electriciteitsverbruik tot 50 % beperken.

We zijn er nog lang niet. De laatste loodjes wegen het zwaarst!'²

KWART OVER NEGEN NAAR BED

Toen de geallieerden Limburg binnenvielen kwam de aanvoer van steenkool helemaal op losse schroeven te staan. Door het uitroepen van de Spoorwegstaking op 17 september 1944, en de reactie van de bezetter met een vervoersverbod droogde de aanvoer geheel op. De voorraden waren veel te klein om het nog lang vol te houden.

Op 25 oktober schreef dokter Mees: 'Van af vandaag hebben we 's middags geen gas meer (dus geen warm hapje meer "aan de koffie", tenzij op de kachel of electrisch verwarmd) en gaat het electrisch licht uit om 9.30 uur, zoodat we om 9.15 uur naar bed moeten: elken dag komen we wat meer in de knel.'³

Op 17 november berichtte Het Vaderland 'Van Maandag af geen licht meer in Den Haag en Voorburg. De directie van het GEB deelt mede, dat de steenkolenvoorraad tot een dusdanig peil is gedaald dat thans – hoe noode ook – tot de uiterste bezuiniging moet worden overgegaan en, te beginnen Maandag a.s. ook voor verlichting geen stroom meer zal worden geleverd.'⁴

♥ In 1938 werd een kabel gelegd tussen Rotterdam en Den Haag om de residentie van elektriciteit te kunnen voorzien. Den Haag gaf er de voorkeur aan elektriciteit van Rotterdam te betrekken, omdat de eigen capaciteit dan voorlopig niet hoefde te worden uitgebreid. (Archief EZH, 's-Gravenhage).

^ De elektrici-
 teitsbedrijven
 staken veel ener-
 gie in het aan-
 de man brengen
 van elektriciteit.

Op de foto de
 GEB-stand van
 de Dameskroniek
 in 1932. (Archief
 GEB, Rotterdam)

Rotterdam kon het wat langer uitzingen. Op 21 februari 1945 schreef Mees: 'Dezen morgen is hier iemand geweest van het G.E.B. om onzen meter af te sluiten; de stoppen van de elektrische leiding nam hij mee, zoodat wij dus in het geheel geen electriciteit meer hebben.' Mees kon zich gelukkig prijzen: 'Maar hedenmiddag kwam diezelfde ambtenaar terug en schakelde met een aparten draad den elektrischen stroom weer in! Wij vinden dit natuurlijk prachtig, maar hoe moeten die ambtenaren later hun plicht weer leeren doen?'⁵

MISDRIJF TEGEN DE SAMENLEVING

Waarschijnlijk genoot Mees als arts enig voorrecht. Als er iemand van de Wehrmacht in de straat woonde, dan wel een dokter een apotheker of een bakker, dan stond er soms nog spanning op het net en kon clandestien stroom worden afgetapt. Toen de centrales door hun kolenvoorraad heen waren ging die vlieger ook niet meer op. Op 4 april 1945 werd de Haagse centrale stilgelegd, vijf dagen later produceerde ook de Rotterdamse centrale zijn laatste stroom. Slechts hier en daar draaiden noodcentrales, zoals in de Dordtse HTS voor enkele ziekenhuizen. De laatste loodjes wogen erg zwaar. Ook na de oorlog was elektriciteit nauwelijks voorhanden. 'De kolen, waarnaar wij zoo verlangend hebben uitgezien, komen regelmatig binnen' berichtte het GEB. 'Wat in Rotterdam wordt aangevoerd, is echter bestemd voor de drie provincies Noord-Holland, Zuid-Holland en Utrecht.' De overheid zag zich gedwongen om dat beetje elektriciteit voor het hoogst noodzakelijke te reserveren.⁶ 'De installaties van verschillende voor de Volksgezondheid belangrijke verbruikers worden geleidelijk ingeschakeld, waarvoor ons voorschriften zijn gegeven. Het is mogelijk, dat de kabel, waarop uw installatie is aangesloten, voor een dergelijken belangrijken verbruiker onder spanning wordt gezet, zoodat ook U stroom zoudt kunnen verbruiken.'

♥ Affiche, 1940

(collectie NIOD, Amsterdam)

◀ Kabouter Goederaad geeft een wijs advies:

"Wie de radio altijd aan laat staan, doet veel stroom verloren gaan". (Fragment uit een propagandafilm van de Duitse regering, 1943)

Collectie: Nederlands Instituut voor Beeld en Geluid, Hilversum

STROOMLEVERING AAN DE BURGERBEVOLKING

Met groote vreugde kunnen wij aan de burgerij bekend maken, dat, dank zij de buitengewone hulp van onze geallieerden in samenwerking met het Militair Gezag, de electriciteitslevering aan de bevolking van Rotterdam en omgeving met ingang van heden wordt hervat.

Ieder, die aangesloten is op het electriciteitsnet in dit gebied, mag dus met ingang van **HEDEN** electriciteit verbruiken en wel:

$\frac{1}{2}$ kWh per dag, dus $3\frac{1}{2}$ kWh per week.

Voor voedselvoorzieningsbedrijven e.d., aan wie door het Electriciteitsbedrijf schriftelijk een hooger rantsoen is toegestaan, blijft dit hogere rantsoen van toepassing. Uiteraard blijft het in die gevallen, waarin de wederaansluiting door het G.E.B. nog niet plaats vond, verboden door zegelverbreking te trachten zelf de aansluiting tot stand te brengen.

Na weken van gespannen wachten is deze mijlpaal op den weg van het herstel bereikt en hoewel de rantsoenen voorloopig nog zeer bescheiden moeten zijn, is dit voor de burgerij in haar geheel en inzonderheid voor de huisvrouwen een belangrijke gebeurtenis. Men kan nu weer stofzuigen, strijken, een lamp gebruiken, de radio en de bel werken weer, kortom veel dingen, die men lang moest missen, zijn weer teruggekeerd.

Men moet zuinig zijn; zeer zuinig zelfs; een rantsoen van $\frac{1}{2}$ kWh per dag of $3\frac{1}{2}$ kWh per week is te gering om b.v. elken dag electrisch te koken; met een uurtje strijken is het dagrantsoen nagenoeg verbruikt en wie zijn heele rantsoen besteedt om naar de radio te luisteren is toch ook, wanneer hij een groot toestel heeft, in enkele uren per dag „uitgeluisterd”.

De strafbepalingen op overschrijding van het rantsoen zijn streng: behalve langdurige uitsluiting van electriciteitslevering kan door het Militair Gezag gevangenisstraf en boete worden opgelegd met bekendmaking in de dagbladen op de „zwarte lijst”. Men houde zich aan het rantsoen en toone zich op die manier de weldaad van de hervatting der electriciteitsvoorziening waardig.

ROTTERDAM, 27 Juni 1945.

^ Pamflet

Gemeente-Elec-
tricitetsbedrijf
27 juni 1945

Het rantsoen was erg karig,
een halve kWh per dag. [...] *‘Met een uurtje strijken is het dagrantsoen nagenoeg verbruikt.’*

Dat was voor velen een interessante optie, maar zonder toestemming was dat uit den boze. ‘Mocht men dit onverhoopt toch doen, dan wordt dit beschouwd als te zijn een misdrijf tegen de samenleving en zal men dienovereenkomstig worden gestraft.’ Het Militair Gezag liet weten dat op zo’n misdrijf een gevangenisstraf van zes jaren stond of een geldboete van tienduizend gulden.⁷

HALVE KWH PER DAG

Eind juni 1945 berichtte het Gemeente-Electriciteitsbedrijf: ‘Met groote vreugde kunnen wij aan de burgerij bekend maken, dat, dank zij de buitengewone hulp van onze geallieerden in samenwerking

met het Militair Gezag de electriciteitslevering aan de bevolking van Rotterdam en omgeving met ingang van heden wordt hervat.’ Het rantsoen was overigens erg karig, te weten een halve kWh per dag. ‘te gering om b.v. elken dag electrisch te koken; met een uurtje strijken is het dagrantsoen nagenoeg verbruikt en wie zijn heele rantsoen besteedt om naar de radio te luisteren is toch ook, wanneer hij een groot toestel heeft, in enkel uren per dag “uitgeluisterd”’.⁸

Electriciteit werd daarom nog vele jaren en op grote schaal clandestien gebruikt. De directie van het GEB wilde er in 1949 een flinke punt achter zetten: ‘Reeds driemaal zijn de stroomverbruikers in de gelegenheid geweest schriftelijk aangifte te doen van beschadigingen aan electriciteitsmeter, aansluiting of verzegeling, welke beschadigingen in oorlogstijd zijn aangebracht met de bedoeling clandestien stroom te betrekken.’ Verbruikers die voor 15 februari 1949 aangaven dat aan hun installatie was geknoeid, zouden niet worden beboet. Ze draaiden dan alleen op voor de reparatiekosten.⁹

Deze keer was het menens: ‘Iedereen wordt aangeraden zijn electriciteitsmeter en ook de kabelkast, als die er is, nauwkeurig te bekijken en zich ervan te overtuigen dat de zegels onbeschadigd zijn en dat er ook verder niets beschadigd is, (Let vooral op gaatjes in de meterkap).’ Een beroep op de bezettingstijd of onwetendheid werd niet meer geaccepteerd. ‘Evenmin zal het baten als men mededeelt niet zelf te hebben geknoeid.’¹⁰

Op 15 mei 1950 kon de rantsoenering van elektriciteit eindelijk worden opgeheven.¹¹

Noten

1. Bewerking van Jan van den Noort, ‘De laatste loodjes wegen het zwaarst! Energievoorziening tijdens de oorlog’, *Energiek (Eneco)* (2005)1, 4-5. Jan van den Noort, *Licht op het GEB, Geschiedenis van het Gemeente-Energiebedrijf Rotterdam* (Rotterdam 1993).
2. H. Mees, *Mijn oorlogsdagboek, 10 mei 1940 tot 8 mei 1945* (Rotterdam-Antwerpen 1947), 487 en 506.
3. Mees, *Mijn oorlogsdagboek*, 530.
4. *Het Vaderland, Staat- en Letterkundig Nieuwsblad* 76(17-11-1944).
5. Mees, *Mijn oorlogsdagboek*, 582-583.
6. Directie Gemeente-Electriciteitsbedrijf Rotterdam (zj 1945; archief GEB Rotterdam).
7. Ibidem. J. van Leeuwen (Militaire Commissaris Rotterdam, Militair Gezag), *Electriciteitsverbruik* (juni 1945; Archief GEB Rotterdam).
8. Directie Gemeente-Electriciteitsbedrijf Rotterdam, *Electriciteit* (27-6-1945; Archief GEB Rotterdam).
9. Directie Gemeente-Energiebedrijf Rotterdam, *Waarschuwing in verband met frauduleus stroomverbruik* (januari 1949; Archief GEB, Rotterdam).
10. Ibidem.
11. *Jaarverslag Gemeente-Energiebedrijf 1950*, 2.

Ir. W.G. Witteveen
(midden) met
ir. C. van Traa
(links) en
dr. ir. J.C.L.B. Pet.
foto Stadsarchief
Rotterdam

DE STAD STAAT NOOIT STIL

EEN ODE AAN DE VEERKRACHT VAN ROTTERDAM

De Bebouwingscommissie van de gemeente Rotterdam bestaat 80 jaar. Deze commissie is sinds 17 september 1940 verantwoordelijk voor de planologische toetsing van alle bouwplannen in Rotterdam. Zo hebben veel Rotterdammers direct of indirect te maken gehad met het werk van de commissie.

De 2628^e vergadering is inmiddels een feit: niet voor niets wordt de Bebouwingscommissie gezien als een baken in een voortdurend veranderende organisatie. De commissie is oorspronkelijk opgericht om de wederopbouw van Rotterdam te coördineren en heeft al jarenlang dezelfde werkwijze. Met de integrale manier van samenwerken is de commissie een voorloper en dient als voorbeeld voor de aankomende Omgevingswet.

Om het 80-jarige bestaan is te vieren heeft de gemeente Rotterdam Kees Hagendijk opdracht gegeven om een jubileumboek te maken. In samenwerking met vele collega's van de gemeente, oud-leden van de commissie en het Stadsarchief Rotterdam is 'De stad staat nooit stil' tot stand gekomen. In het prachtig vormgegeven boek worden werkwijze, ontwikkeling en actualiteit van de commissie belicht. Het eerste exemplaar is overhandigd aan wethouder Kurvers en helaas niet in de boekhandel verkrijgbaar. Toch kun je het verhaal van de Rotterdamse Bebouwingscommissie zelf ontdekken op www.destadstaatnooitstil.nl waar het boek gratis

te downloaden is. Bovendien vind je hier ook een tweetal informatieve podcasts waarin auteur van het boek Kees Hagendijk in gesprek gaat met Eric de Rooy, oud-secretaris en voorzitter van de commissie.

Wij kunnen dit

Auteur: Nelleke Noordervliet

Uitgever: Atlas Contact

Prijs: € 22,99

In 'Wij kunnen dit' van Nelleke Noordervliet bloeit de liefde op tussen twee veertigers. Maar een nieuwe relatie beginnen op die leeftijd is gedoe. Het is riskant. Allebei voorzien van een verleden, behept met gewoonten, gehard door teleurstellingen, en dan opnieuw beginnen alsof het niets is? Helen heeft de boekhandel van haar vader voortgezet en vecht tegen faillissement. Leo is een succesvol ondernemer die een sabbatical neemt om oude trauma's te verwerken en een nieuw doel in zijn leven te vinden. Helen en Leo spreken af blanco te beginnen. Het verleden bestaat niet. Alleen het heden telt. Maar het verleden laat zich niet wegmoffelen. Zowel de liefde als de misverstanden bloeien op. Liefde – kunnen ze het? Met humor, inzicht en groot gevoel voor detail beschrijft Nelleke Noordervliet de liefdesperielen van Helen en Leo in deze veelomvattende roman die zich afspeelt tegen de achtergrond van Rotterdam, New York en met de coronapandemie als gamechanger.

Nelleke Noordervliet (Rotterdam, 1945) is alom geprezen als een van de veelzijdigste, stilistisch vaardigste schrijvers in de hedendaagse Nederlandse literatuur. Tot vorig jaar was zij juryvoorzitter van de Dutilh prijs.

Wisselende contacten

fotoboek door Maarten Laupman

In zo'n 300 portretten geeft het boek een beeld van het opbloeiende culturele leven in Rotterdam vanaf 1975. Talloze, veelal jonge theatermakers, muzikanten, schrijvers, dansers, architecten en andere spraakmakende kunstbeoefenaars passeren de revue. Zij werkten Rotterdam in die periode op tot Culturele Hoofdstad van Europa en wisten de positie van de stad op het gebied van kunst en cultuur in de eerste decennia van de eenentwintigste eeuw te bestendigen.

Maarten Laupman (1952) maakte fascinerende portretten van mensen aan het begin van hun loopbaan of op de toppen van hun kunnen, mensen die vol vertrouwen de toekomst in blikken alsof ze zeggen willen: 'Kom maar op!'

Je kunt het boek nu bestellen voor de aantrekkelijke voorintekensprijs van € 35,00 (na 1 maart 2022 € 40,00). Binnen Rotterdam en naaste omgeving komt de fotograaf het persoonlijk bij je thuis bezorgen. Buiten Rotterdam zijn de verzendkosten € 6,75.

Hoe tekent u in? Door 'Jaaa!' gevolgd door naam, telefoonnummer en adres te e-mailen naar wisselendecontacten@laupman.nl

Het smeedwerk van herinnering

Auteur: Paul Gellings

Uitgever: uitgeverij Passage

Prijs: € 22,50

In deze roman vertelt Paul Gellings over zijn familie en dan vooral over zijn grootvader Karl Josef Gellings. Deze was eind negentiende eeuw geboren in Duitsland, werd in de Eerste Wereldoorlog door de Fransen krijsgeslagen gemaakt en wilde na zijn vrijlating emigreren naar Amerika. Hij kwam echter niet verder dan Rotterdam, ontmoette daar zijn vrouw Paulina en bleef er de rest van zijn leven wonen. Hij maakte in Rotterdam het bombardement mee en speelde na de bevrijding een actieve rol bij de wederopbouw van de stad. Dat deed hij in zijn hoedanigheid van kunstsmid, een beroep waarin hij excelleerde en ook een zekere bekendheid genoot. En dat is nog maar één van de talrijke lijnen in dit gelaagde verhaal. De schrijver voert ons mee langs zijn familiegeschiedenis, zijn eigen leven en romances, een lange kunstzinnige traditie en indringende tijdsbeelden. Zo is een rijke Europese roman ontstaan, een nieuw hoogtepunt in het oeuvre van Gellings.

Podcast Bas Romeijn

De eerste reportages van de Binnenlandse Strijdkrachten in bevrijd Rotterdam door Bas Romeijn

Twee Rotterdamse vrienden met grote kennis van de radiotechniek, Koos Groeneveld en Dick Sieburg, startten midden in de oorlogsjaren hun geluidsstudio "Siegro". In het geheim bouwden zij radiotoestellen voor het verzet en kwam er zelfs een heuse reportagewagen, om zodra dit mogelijk zou zijn, voor de Binnenlandse Strijdkrachten reportages te gaan maken rond de bevrijding. Daarmee konden reportages gaan maken waarbij het geluid opgenomen werd op een glasplaat om die later voor een zender weer af te spelen. Op 5 mei 1945 was het zo ver. Precies om 8 uur in de morgen meldt Koos Groeneveld zich bij de luisteraars met de mededeling: "U krijgt nu de eerste reportage van de Reportagedienst van de NBS, de reportagedienst van de Binnenlandse Strijdkrachten in bevrijd Holland". De deuren van de loods waar de reportagewagen stond worden geopend om weg te rijden. Maar deze aankondiging was blijkbaar toch te optimistisch. Duitsland had dan wel gecapituleerd, maar de Canadese troepen die de macht over moesten nemen, waren nog niet in Rotterdam gearriveerd. De Binnenlandse Strijdkrachten probeerden intussen dit machtsvacuüm te vullen, maar een onderdeel van de BS, met zelf gefabriceerde

gevechtswagens, werd desondanks door een Duitse patrouille onder vuur genomen. Waarschijnlijk dáárom zijn de volgende opnamen met de reportagewagen pas van 8 mei bij de aankomst van de Canadese troepen op de Coolsingel.

Arie Kleijwegt

Op de Coolsingel ontmoeten zij de reportagewagen van Radio Herrijzend Nederland die met de Canadese troepen zijn meegekomen naar Rotterdam. Koos vraagt aan hun verslaggever om zijn verhaal. Hoewel zijn naam niet wordt genoemd, moet dat de later bekend geworden radio-maker Arie Kleijwegt zijn. Die was als jongste verslaggever van de Schiedamse Courant ondergedoken om aan tewerkstelling in Duitsland te ontkomen waarna hij zich na de bevrijding van Zuid-Nederland, bij Radio Herrijzend Nederland had gemeld.

Burgemeester Oud

Het lukt Koos Groeneveld om burgemeester Oud voor de microfoon te krijgen. Die was een dag eerder al van zijn huis opgehaald en weer in zijn ambt hersteld. Uit zijn verhaal blijkt dat hij al enige maanden op de hoogte was van de activiteiten van de op dat moment nog illegale Binnenlandse Strijdkrachten.

Bas Romeijn ontdekte al eerder in het Gemeentearchief een serie reportages van Koos Groeneveld die gemaakt zijn in bevrijd Rotterdam. Daarvan maakte hij een podcast die in 2020 op zijn website is geplaatst.

De Punter in de Centrale Bibliotheek

Op 22 februari vertelt stadsarcheoloog Arnold Carmiggelt in het Bibliotheekcollege meer over deze bijzondere vondst. Na afloop vindt de officiële opening plaats op de derde verdieping. Geïnteresseerden voor het college kunnen zich sowieso aanmelden via www.bibliotheek.rotterdam.nl

Impressie: BURU M2R

Erratum

Bij het artikel in de *Kroniek* nr. 29 over nieuwe Rotterdamse straatnamen (naar vijf vrouwelijke wetenschappers) stond als sterfdatum van Brigitte van der Werf-Messing 1978 vermeld. Dat had moeten zijn 1 maart 2001.

In die podcast hoort u onder meer een interview met de bemanning van de beschoten gevechtswagens. In 2021 ontdekte Bas Romeijn in het Gemeentearchief nog meer reportages die het begin blijken te zijn van de eerste serie. Bas heeft deze aanvulling ook nu weer bewerkt tot een interessante podcast, zodat we deze historische gebeurtenissen weer mee kunnen beleven. Ze staan nu op zijn website. Er is een versie als film, met foto's op de achtergrond, en als echte podcast mp3. Ga voor beide naar basromeijnfilms.blogspot.com/

STOLPERSTEINE IN DE NOORDMOLENSTRAAT

IN DE NOORDMOLENSTRAAT WERDEN OP 22 NOVEMBER DRIE STOLPERSTEINE GEPLAATST BIJ NUMMER 86A VOOR HET JOODSE ECHTPAAR DE WINTER EN HUN DOCHTER. ISRAËL LEVI DE WINTER, GEBOREN IN ROTTERDAM IN 1908, TROUWDE IN 1933 MET DE EVENEENS IN ROTTERDAM GEBOREN HENRIETTE VAN BIENE (1909). IN 1937 WERD HUN DOCHTER GRIETJE GEBOREN EN EEN JAAR LATER OPENDEN ZE MANUFACTURENHANDEL *HET WONDER* AAN DE NOORDMOLENSTRAAT 76 & 78. ZELF WAREN ZE ENIGE TIJD EERDER OP EEN BOVENWONING OP NUMMER 86A IN DIE STRAAT GAAN WONEN. IN JANUARI 2020 IS DE OORSPRONKELIJKE GEVELTEKST VAN MANUFACTURENHANDEL *HET WONDER* BIJ EEN VERBOUWING ONTDEKT EN LATER DAT JAAR OP KOSTEN VAN DE GEMEENTE ROTTERDAM GERESTAUREERD EN GEËERD MET HET MONUMENTENSCHILDJE VAN ROTTERDAMUM. DE PLAATSING VAN DE STENEN KOMT VOORT UIT EEN SAMENWERKING TUSSEN ROTTERDAMUM, STICHTING LOODS 24 EN JOODS KINDERMONUMENT.

KRONIEK NO 31 • JANUARI 2022

SPEERPUNT

HIER WOONDE
ISRAËL LEVI
DE WINTER
GEB. 1908
GEDEPORTEERD 1942
UIT WESTERBORK
VERMOORD 30-9-1942
AUSCHWITZ

HIER WOONDE
GRIETJE DE WINTER
GEB. 1937
GEDEPORTEERD 1942
UIT WESTERBORK
VERMOORD 5-8-1942
AUSCHWITZ

HIER WOONDE
HENRIETTE
DE WINTER-VAN BIENE
GEB. 1909
GEDEPORTEERD 1942
UIT WESTERBORK
VERMOORD 5-8-1942
AUSCHWITZ